

**ՀՀ գիտությունների Ազգային Ակադեմիա
Արևելագիտության ինստիտուտ**

**National Academy of Sciences
Republic of Armenia
Institute of Oriental Studies**

**Երիտասարդ Արևելագետների
Հանրապետական XIX գիտական
նստաշրջան
Ձեկուցումների թեզեր**

**XIX Conference of Young Orientalists of
Armenia
Theses**

ԵՐԵՎԱՆ - 1998 - YEREVAN

ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ ՆՈՒՆԵ (ԵՊՀ)

ԵՐՈՒՄԱՂԵՄԻ ԽՆԴԻՐԸ
ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄՏԵՂԾՄԱՆ ԵՎ
ԱՐԱՐԱ-ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ
ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1
A II
84821

Երև Իսրայելի պետության հռչակումը համարենք արար-խարայելյան հակամարտության ֆորմալ սկիզբը, ապա այս տարի ճշանավորվում է սույն մերձավորարևելյան խնդրի 50 տարին: Կեսդարյա հեռավորությունը արդեն դասական բնույթ է հաղորդել խնդրին այն իմաստով, որ դրան վերաբերող բազմաթիվ հարցեր արդեն համակողմանիորեն ուսումնասիրված են: Բայց և միաժամանակ խնդիրը չի կորցրել իր հրատապությունը և առայժմ լուծված չլինելով՝ ստիպում է հեքթակյան անգամներ անդրադառնալ դրան, քանի որ այս խնդրի ուսումնասիրությունը մի ստույգ միջոց է՝ հասկանալու այժմ մերձավորարևելյան տարածաշրջանում տեղի ունեցող գործընթացները: Երև փորձենք քվարկել այն խնդիրները, որոնց լուծումից է կախված առաջընթացը խաղաղության գործընթացում, այն է՝ ջրի պրոբլեմ, զբաղված տարածքների խնդիր, պաղեստինցի փախստականների, անվտանգության խնդիրներ, ապա կնկատենք, որ Երուսաղեմ քաղաքի ու նրա կարգավիճակի հարցը ամենից շատ է համապատասխանում վերը ճշված բանաձևին, այն է՝ Երուսաղեմի կարգավիճակի հարցը նույնքան հին է, որքան արար-խարայելյան հակամարտությունը, մյուս կողմից՝ այն ստավել քան արդիական է: Բավական է միայն հիշել, որ Երուսաղեմի արևելյան մասում հրեա վերաբնակիչների համար նոր բնակավայրերի կառուցումը կամ դրա դադարեցումը այն ազդանշաններից մեկն է, որ ճշանավորում է արարների ու հրեաների միջև բանակցությունների վերսկսումը կամ դադարեցումը:

Ուսումնասիրության նպատակն է անդրադառնալ 1947թ. նոյեմբերի 29-ի՝ Պաղեստինի բաժանման և Երուսաղեմ քաղաքի միջազգայնացման մասին ՄԱԿ-ի որոշման ընդունման պահից մինչև 1948թ. մայիսի 14-ը, այն է՝ Իսրայելի պետության հռչակումը, և Երուսաղեմում սկսվող ուղղակի և անուղղակի գործողությունների սկզբի միջև ընկած ժամանակաշրջանին՝ փորձելով

պարզել, թե որքանով էր ՄԱԿ-ի 181/21 որոշումը համապատասխանում տարածաշրջանում առկա ուժերի բաժանմանը, որքանով էր արտացոլում Պաղեստինի արաբ և հրեա ժողովուրդների շահերը, անդրադառնալ այս ընթացքում Երուսաղեմի շրջանում հրեաների և արաբների կողմից իրականացված այն գործողություններին, որոնք էապես ազդել են տարածաշրջանի էրեխկական պատկերի վրա՝ փոխելով այն, քաղաքական ուժերի վերադասավորման վրա՝ կարևորելով նաև այն հանգամանքը, որ այս ժամանակաշրջանը, որը չափազանց մեծ կարևորություն ունի և պայմանավորել է իրադարձությունների հետագա զարգացումը տարածաշրջանում, հիմնականում անտեսվել է խորհրդային պատմաբանների կողմից:

ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒԼԻԱ (ԵՊՀ)

*ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՄՊԵԼԱՐԱՆԱԿԱՆ
ՄՈՏԻՎՆԵՐԻ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

1. Հայկական վարքագրական և վկայագրական զրականությունը հստակ քննության լույսի ներքո հանդես է գալիս որպես հայ միջնադարյան առասպելա-կրոնական պատկերացումների առանձնահատուկ ու հետաքրքիր աղբյուրներից մեկը:
2. Տվյալ ենթատեքստում առավել կարևոր է դառնում այն նյութը, որը մեզ պատկերացում է տալիս քրիստոնեական և հեթանոսական /ինչպես բուն հայկական, այնպես էլ ընդհանուր արևելյան/ հավատալիքների, աշխարհահայացի մասին:
3. Հնարավորություն չունենալով առասպելա-կրոնական պատկերացումների բոլոր դրսևորումների վրա կանգ առնելու՝ մենք կլիմենք մասնավոր դեպքերի հետազոտմանը: Առաքել Դավրիժեցու «Պատմության» դրվագներից մեկում կարողիկոս Փիլիպոսի կյանքի ու վարքի նկարագրման ընթացքում ներկայացվում է մի քանի հետաքրքիր դրվագ կարողիկոսին

շնորհված բուժման ունակության մասին: Այդ հատկությունը հանդես է գալիս հայ սրբերից, անաստակներից շատերի վարքագրության մեջ, սակայն ինքը՝ բուժման պրոցեսը շատ քիչ տեղեքում է նկարագրված ամենայն մանրամասնությամբ:

4. «Դիվանհար» կամ «այսահար» միարանի բուժման մասին հատվածը պարունակում է իր իսկ՝ միարանի վկայությունը բուժման ընթացքի մասին: Չարը 1/2ար ոգին/, որ տանջում է միարանին, նկարագրվում է որպես «սեսագին սև վիշապ օձ», որը պատել էր նրա մեջքը, պարանոցը և ամբողջ մարմինը, իսկ կարողիկոս Փիլիպոսը հանդես է գալիս բաջ վիշապամարտիկի տեսքով, որը «խխառ մեծ, մերկ սուսերով» զարկում է վիշապ օձին, կտրատում նրան և ազատում ցավազար միարանին:

5. Կարողիկոս Փիլիպոսի վարքագրությունը հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում մաս նրա կյանքի մասին, որոնցից կտահվում է մի կառուցվածք, մի սխեմա, որը որոշ չափով նմանվում է բուժող շամանների կյանքի սիմվոլիկ ընթացքին՝ իրեն հատուկ հիմնական էտապներով /փորձանք, ինձիցիացիա, հզոր նախորդի փոխարինում, հրաշագործություններ/:

6. Այսպիսով, սկն հայտ է, որ կարողիկոս Փիլիպոսի կերպարի մեջ միակոտավում են բուժող հզոր շամանի և վիշապամարտիկի կերպարները:

7. Վիշապամարտի մոտիվը խորը հնությունից է գալիս և ներկա է գրեթե բոլոր առասպելաբանական համակարգերի մեջ: Այն հանդիպում ենք ինչպես աստված-վիշապամարտիկի մակարդակով /Հայաստանում՝ Վահագն, այլ դիցաբանական համակարգերի մեջ՝ Ռան, Սեթին սպանող Գռոք, Ապոլոնը և այլն/, այնպես էլ վիշապին սպանող հեքիաթների և էպիկական ստեղծագործությունների հերոսի տեսքով: Նույնիսկ չխորանալով կերպարի առասպելաբանական և նշանաբանական առանձնահատկությունների մեջ՝ կարելի է հատկորեն ներկայացնել, որ Առաքել Գավրիիլի ժամանակներում սպլամ /17դ./ կարողիկոսի, որպես քրիստոնեական առաջնորդի կերպարի մեկնաբանման և առասպելաբանական հնագույն պատկերացումների միջև պետք է գոյություն ունենա անցման շրջան, երբ պետք է կայանար կերպարի սրամարանական զարգացումը:

8. Վիշապամարտիկի կերպարը քրիստոնեության մեջ մտավ հետաքրքիր առասպելա-կրոնական գույզորոշումների միջոցով, վաղ քրիստոնեության

ժամանակաշրջանում, երբ քրիստոնեության ծխակարգի և աշխարհահայացք ձևավորումն էր տեղի ունենում: Այն առավել վառ արտահայտվեց Սբ. Գեորգ Հաղթակիրի և մի շարք պաշտպանող սրբերի կերպարների մեջ: Վիշապամարտի տարբը պարունակող քրիստոնեական սրբի կերպարը լայն տարածում է գտել Արևելյան Հոմեոսական Կայսրության տարածքում և հետագայում, խաչակրաց արշավանքների միջոցով քափանցեց նաև եվրոպական երկրներ: Ժողովրդական մակարդակով՝ այդ կերպարը միաձուլվեց բշնամիներից պաշտպանող, հանուն հավատքի պայքարող զինվորի հետ, որին վերագրվում է նաև վիշապամարտիկի դերը, ինչը երևում է , օրինակ, բյուզանդական էպիկական երգերում:

9. Այդ երկու երևույթները՝ պայքար հանուն հավատքի, որը քեկուզ սիմվոլիկ կերպով, սակայն միշտ ուղեկցում է քրիստոնեական առաջնորդի կերպարը, և հանուն հավատքի պայքարող զինվորներից վերագրվող վիշապամարտիկի հատկությունները դառնում են շաման - բուժողի հատկությունների մի մասը կարողիկտա Փիլիսոսի կերպարում:

10. Այսպիսով, ունենալով ժողովրդական պատկերացումների վերջնական արդյունք, մենք փորձում ենք վերծանել միջնադարյան ժողովրդական մտածելակերպին յուրահատուկ որոշ գործընթացներ:

ԲԱԼՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ (ԵՊՀ)

ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ՄՈԴԵՆԻԻԶԱՅՄԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՉԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ

ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1960-70-ական րվականներին Իրանում շահական վարչակարգի կողմից իրականացվում էին արդիականացման լայնածավալ ծրագրեր, որոնք պատմության մեջ հայտնի են «սպիտակ հեղափոխություն» անվամբ: Պետք է նշենք, սակայն, որ վերոհիշյալ գործընթացը կրում էր գերազանցապես կառուցվածքային բնույթ և առավելապես ուղղված էր ժամանակակից հասարակությանը բնորոշ սոցիալ-տնտեսական ինստիտուտների

ձևավորմանը: Մոյն նպատակի իրականացման համար վարչակարգի ձեռնարկած սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների թվում, ըստ այդմ, կարելի է նշել ներքոգրյալները:

- 1) արդյունաբերականացումը (ինդուստրացում);
- 2) ժամանակակից շուկայական կապիտալիզմի ձևավորում;
- 3) քաղաքայնացում (ուրբանիզացիա);
- 4) գրագիտության տարածում;
- 5) գրավածության կառուցվածքի արմատական փոփոխություն;
- 6) հասարակության սոցիալական տարարաշխվածության փոփոխում;
- 7) սոցիալական մոբիլության ծավալների և ինտենսիվության ավելացում:

Այս առումով նշենք, որ արդիականացումն ընդհանրապես ենթադրում է արդիականացված հասարակության կառուցվածքում սոցիալական և քաղաքական մոբիլիզացիայի ինստիտուտների լայն համակարգի բյուրեղացում: Նման համակարգի գործունեությունը նպատակ ունի՝

- 1) մոբիլիզացնել առկա հասարակական ներուժը;
- 2) էապես փոփոխել քաղաքացիների սոցիալական և քաղաքական վարքագիծը:

Այս համատեքստում, փաստորեն, արդիականացումը հանդիսանում է նոր հասարակության և ազգի ձևավորման տեխնոլոգիա: Ըստ որում նշենք, որ արդիականացման գործընթացը ժամանակակից աշխարհում սկսվել է շուրջ 200 տարի առաջ և այսօր մեծապես կանխորոշում է համայն աշխարհի հասարակական զարգացումը, քանի որ հասարակական կառուցածի արդիականացումն ակնառու անհրաժեշտություն է: Ուստի և այն պետությունները, որոնք զարգացման առումով ինչ-ինչ պատճառներով ետ են մնացել հասարակական հարաբերությունների կարգավորման քաղաքակիրթ մեխանիզմ ունեցող արևմտյան երկրներից, ձգտում են հնարավորին չափ կարճ ժամկետներում լրացնել այդ բացը՝ նախընտրելով ժամանակակից աշխարհում ընդունված, արդիականության չափանիշներին առավելապես համապատասխանող արևմտյան մոդելների ուղղակի պատճենման ուղին: Ըստ որում, համամարդկային պատմությունը կոնկրետ օրինակներով րազմիցս փաստել է նման ուղու անարդյունավետությունը և

տվյալ հասարակությանը սպառնացող քաղաքական և տնտեսական ծանր հետևանքների անխուսափելիությունը, որոնք կարող են հանգեցնել հասարակության բարոյական դիմագծի կորստի և ազգային ինքնագիտակցության ճգնաժամի:

Հաշվի առնելով վերոհիշյալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում ցշել, որ սոցիալ-քաղաքական արդիականացման առավել արդյունավետ միջոց կարող է հանդիսանալ ֆորմալ ուսուցումը: Իրանական և համաշխարհային պրակտիկան այս առումով փաստում են, որ բազմաթիվ հասարակություններում, որտեղ մոդեռնիզացման գործընթացը իրականացվում է սեղմ ժամկետներում, սաեղծվում է մի վիճակ, երբ չափահաս բնակչության մեծամասնությունը փոփոխված հասարակական պայմաններին ադապտացվում, հարմարվում են՝ շրջանցելով ֆորմալ ուսուցումը: Ըստ որում, նման կարգի ադապտացումը մշտապես ուղեկցվում է «հնի ու նորի» պայքարով, որ երբեմն վերածում է անհաշտ հակամարտության, ինչը հղի է քաղաքական և տնտեսական ծանր հետևանքներով: Նման իրավիճակից թերևս կարելի է խուսափել միայն այն պարագայում, երբ հասարակական արդիականացման գործընթացում կիրառվեն այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք որպես սոցիալ-քաղաքական մոդեռնիզացման առավել արդյունավետ միջոց դիտում են ֆորմալ ուսուցումը: Մնացած բոլոր դեպքերում շատ դժվար կլինի խուսափել հասարակական կառուցակարգի ցնցումներից և որպես արդյունք՝ հեղափոխությունից:

ԲՈՐՈՒՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ՀԱԻ)

*ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ ԾՈՓՔՈՒՄ
Մ.Թ.Ա. 3-ԲԴ ՀԱՋԱՐԱՄՅԱԿԻ ՎԵՐՋՈՒՄ*

Քաղաքային կյանքի սաղմերը Ծոփքում առկա են դեռ նեոլիթում: Դրանք հատկապես ցայտուն են արտահայտվում մ.թ.ա. 4-րդ հազ. վերջում, իսկ 3-րդ հազ. վերջում կարելի է արդեն խոսել տիպիկ քաղաքային միջավայրի մասին:

Մ.թ.ա. 3-րդ հազ վերջում Շոփրի քաղաքային կյանքը զարգանում էր կուր-արարսյան մշակույթի սահմաններում՝ անատոլիա-սիրիական աշխարհի ակնհայտ ազդեցության ներքո: Միևնույն ժամանակ այստեղ տեսանելի են մշակութային տեղական առանձնահատկություններ, որոնք հատկապես արտացոլված են բնորոշ գունազարդ խեցեղենի մեջ:

Այս ժամանակաշրջանում աճում է բնակավայրերի քանակը: Շոփրում և նրան մշակութապես հարազատ Փոքր Հայրի հարակից շրջաններում հայտնի են 30-ից ավելի բնակավայրեր՝ իրենց բնորոշ հիերարխիայով: Դրանց թվում առանձնացվում են մեծ քաղաքներ (Նորշուն՝ 800x600, Քորուջու՝ 500x300), փոքր քաղաքներ (Թեփեջիք՝ 300x200), ավաններ (Գեղիբեն՝ 106x150, Աղվան-կալն՝ 125x95): Տարածքը եղել է խիտ բնակեցված, քաղաքները՝ բազմամտրղ (Նորշունում ենթադրվում է մոտ 5000 բնակչություն): Այստեղ թերևս առկա է քաղաք-պետությունների համակարգը (Նորշունը, հավանաբար, եղել է մայրաքաղաք):

Շոփրի բնակավայրերում հաստատագրված են մոնումենտալ ճարտարապետության հետքեր: 3-րդ հազ. 2-րդ քառորդում Նորշունը և Թեփեջիքը, իսկ ավելի ուշ՝ նաև Արսլանթեփեն պարսպապատվում են: Նորշուն VI-ում հայտնաբերվել է պալատական համալիր կազմված տնտեսական, խոհանոցային և բնակելի սենյակներից: Չորս խոշոր շինություններից ամենամեծը ունեցել է 4 մասան՝ 98 կարասով: Սա համապատասխանում է ավելի ուշ՝ խեթական տերստերի հաղորդմանը, քառքի Շոփրում (Իշուվա) գտնվել է E. LUGAL (պալատ, ռեզիդենցիա)՝ տարածաշրջանի դատա-վարչա-տնտեսական կենտրոնը: Ներշունում, Թեփեջիքում, Գեղիբենում, Հան Իբրասիմ Շահում և այլուր տարածված են մեկ սենյականոց, ուղղանկյուն հատակագծով երկհարկանի տներ: Քաղաքներն ունեցել են փողոցներ (Նորշունի փողոցի լայնությունը 2-3,5մ. է): Քաղաքային ճարտարապետությունը բնորոշ էր կենտրոններին, իսկ գյուղերում՝ գերիշխում էին խիտ ու ազդունբառիվ շինությունները:

3-րդ հազ. վերջում Շոփրում մեծ թափ է ստանում սոցիալական շերտավորումը: Նկատվում է արհեստների ենթատորարածանում, արտադրանքի բազմաձևություն:

Շոփրյան քաղաքներում հատկապես ծաղկել է առևտուրը, որը, թերևս,

եղել է բնակչության հիմնական գործունեությունը: Ծովիբը մտել է Միջազգետր-Անատոլիա առևտրական համակարգի մեջ: Այս իմաստով անհիմն չէ ենթադրությունը, քե կարում Խախտումը գտնվել է Նորշունի շրջանում (Չ.Բըրնի): Կապաղովկիական տերստերում հիշվում են Ծովիբում տեղադրվող Ծռախանա, Դեգիշանա և այլ առևտրական կետեր: Առևտրական կապերի վկաներն են Ծովիբի բնակավայրերում հայտնաբերված սիրիական, միջազգետրյան, անատոլիական, անդրկովկասյան ներմուծված նյութերը: Վերին Եփրատից արտահանվում էր մետաղ, փայտ, գինի, մեղր, ձիթենի, ներ էր մուծվում խեցեղեն, համեմունքներ և այլն: Բրոնզեդարյան Ծովիբը գտնվում էր գրեթե նույն առևտրական ճանապարհների վրա, ինչ անտիկ շրջանում (Գ.Ալզակ): Այստեղ հանդիպում էին «արևելյան և արևմտյան ճանապարհները» (Չ.Մելլարթ), որոնցով կատարվում էր հիմնականում ոսկու, սյղնձի և լաջվարդի առևտուրը Հին Արևելքում: 3-րդ հազ. վերջում այդ ճանապարհները վերահսկվում էին Էրլայի, սպա՝ Արադի և Ուրի 3-րդ դիմաստիայի կողմից:

Քաղաքակրթության ձևավորման ծովիբյան տարրերակը ավելի մնաց է անատոլիականին, երբ քաղաքային կայրը առաջանում է ոչ քե ռոզգովի երկրագործության հետևանքով (Միջազգետր-Եգիպտոս), այլ քաղաքակիրթ աշխարհի հետ փոխազդեցության մրեռդրոտում, որտեղ առաջնային դեր են խաղում առևտուրը և տարածքի բարենայաստ աշխարհագրական դիրքը:

Մոտ 2000թ. մայրաքաղաք Նորշունի և վարչական կենտրոն Թեփեջիբի ավերումով և մնացած բնակավայրերի լրումով՝ Ծովիբում նկատվում է քաղաքային կյանքի անկում, որը, սակայն, երկար չի տևում:

ԲՈՅԱԶՅԱՆ ՎԱՀԵ (ԵՊՀ)

*ԲԵԼՈՒՋԵՐԵՆԻ ԼԵՁՎԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՉՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԸ*

Բեկուջերենը պատկանում է հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի

իրանական ճյուղի հյուսիս-արևմտյան խմբին՝ սերտորեն կապվելով քրդերենի, բալիշերենի, քաթերենի, միջին իրանական լեզուներից՝ պարսերենի հետ: Բելուջերենի ճիշտ դասակարգումը հնարավոր եղավ իրականացնել միայն XX դարում, միջին իրանական լեզուներով թուրքաճյան տերստերի ուսումնասիրության հիման վրա:

Բելուջերենի տարածման սահմանները բավական ընդարձակ են. Թուրքմենստանի Մարվ օազիսից մինչև Պարսից ծոց, Միստանից մինչև Հիլմենդի հովիտն Աֆղանստանում՝ ընդգրկելով պակիստանյան Մերրանը՝ մինչև Ինդոսի հովիտ:

Որպես արևմտյան իրանական լեզու, բելուջերենը, սակայն, դրսևորում է որոշակի յուրահատկություններ հնչյունական համակարգում (պահպանել է հին իրանական միջօայնափորային *p, t, k*. հմմտ. *ap-ջոր, brat-եղրայր, հնկ-խոզ; իրանական f, օ, x* փոխվում են *p, t, k*. հմմտ. բելուջ. *kopag-ու, հին պրսկ. kaufa; բելուջ. kar-ավանակ, ավեսա. xara, և.պ. xar; հին իրանական w-ն հնչյունափոխվում է g-ի կամ դառնում է gw. հմմտ. բելուջ. gwat-քամի, ավեսա. vata, և.պ. bsd և այլն), ձևաբանության (սնդոք ղերբայի *-ag, [-ay]* վերջավորությունը իրանական լեզուներից համդիպում է միայն բելուջերենում), շարահյուսության և քառապաշարի բնագավառում: Բելուջերենի քառապաշարում զգալի տեղ է զբաղում արևելաիրանական սուրսարսաը (հմմտ. բելուջ. *asgan-հաց, սողդ. nys, աֆղ. nayan, րայց և.պ.՝ nan; բելուջ. sar-լավ, սողդ. syr, աֆղ. so, օբմուրի sirr, րայց միջ.պ., և.պ. xnb):* Էզաֆերի կոմսարուկիան, որ հատուկ է հարավ-արևմտյան իրանական լեզուներին, ինչպես նաև քրդերենին, բացակայում է բելուջերենում, ավելի հաճախ օգտագործվում է Լրգատիվ կառուցվածքը:*

Բելուջերենում փոխառյալ բառերի հիմնական աղբյուրը պարսկերենն է, շատ բառեր նույնիսկ հին պարսկերենից փոխառություններ են, որոնք չեն պահպանվել ժամանակակից լեզվում (հմմտ. բելուջ. *er-տակ, միջ.պ. er, և.պ. z-ir):* Մյուս կարևոր աղբյուրը եղել են հնդկական լեզուները՝ սինդհի, լսնդհա, վերջերս նաև ուրդու, ավելի քիչ փոխառություններ կան դրավիդյան լեզվաընտանիքին սլատկանող քրահոյի լեզվից, որոնք որպես սուրսարսաի ազդեցության աղբյուր բելուջերենն իր մեջ է ներառել այդ լեզուն կրողների ներկայիս բնակության տարածքներ մուտք գործելուց հետո դարերի շարունակ

ընթացքում:

Բնլուծերենի բարբառների բաժանման առաջին փորձը պատկանում է Վ.Գ.այգերին, որն այն դասակարգում է երկու խմբի՝ հյուսիսային և հարավային (Մերքանի), միաժամանակ ցույց տալով, որ այդ խմբերը միմյանցից խստորեն տարբերվում են քե՝ բառապաշարով, և քե՝ հնչյունաբանությամբ: Որպես բառաֆոնդի տարբերություն նա վկայակոչում է այն փաստը, որ հարավային խմբում ավելի շատ առկա են հարևան հնդկական լեզուներից փոխառություններ, իսկ հարավայինում գերիշխում են պարսկական ծագման բառերը: Հետագայում մի շարք գիտնականներ, այս բաժանումը հիմք ընդունելով, երբեմն նաև հյուսիսային ու հարավային եզրերի փոխարեն օգտագործելով, համապատասխանաբար, արևելյան ու արևմտյան, ավեցին մի քանի այլ բաժանումներ: Մանրամասն չանդրադառնալով բնլուծերենի բարբառների բաժանման պատմությանը, նշենք, որ երկար ուսումնասիրություններից հետո Ջ.Էլֆենբայնը հյուսիսային և հարավային անվանումները համարելով մյուս բարբառային խմբերի վերաբերյալ որոշ հեղինակների գիտելիքների սահմանափակության արդյունք, նախապես իր իսկ արված արևելյան ու արևմտյան բաժանման հիման վրա տվեց բնլուծերենի վեց բարբառային խումբ:

1. Արևելյան լեռնային բարբառներ. խոսվում են Զվեստայից արևելք գտնվող լեռնային ցեղերի (հիմնականում մար՝ի և բուգտի), Դերս Դազի Խանի, Սիբիի, Ինդոսի հովտի շրջաններում:

2. Ռախչանի. սա բաժանվում է հետևյալ ենթաբարբառների՝ Քելարի, Չադայ-Խարանի, Աֆղանի, Սարհադդի (ներառյալ Մերվի բարբառը) և Փանջգուրի:

3. Սարավանի. խոսվում է Իրանում, Չահեդանից հարավ ընկած շրջանում, տարածվում է մինչև Ռասք:

4. Քելչի. հիմնականում խոսվում է պակիստանյան Մերքանում՝ Քելչ գետի հովտում:

5. Լոթունի կամ լաշարի. ընդգրկում է Իրան շահր շահրեստանը, արևմուտքում տարածվում է մինչև Ֆանուց:

6. Ափամերձ շրջանների բարբառներ. խոսվում է Բիխարանից (Իրանում) դեպի արևելք՝ մինչև Չարահար, հյուսիսում ընդգրկելով Դասքերենդն ու

Նիքշահիրը: Այս խմբի բարբառները հայտնի են որպես Բելուջիստանում հեղինակություն վայելող ունիղ ցեղի խափածքներ:

Բելուջերենը բավական պահպանողական լեզու է, և նրա բարբառները, չնայած այն տարածքների ընդարձակությանը, որտեղ խոսվում են, համդես են բերում զգալի նմանություններ, և, փաստորեն, տարբեր բարբառների կրողները (բացի Արևելյան լեռնային խմբի) միանգամայն դյուրությամբ հասկանում են միմյանց:

ԴԱԼԱԼՅԱՆ ՏՈՐՔ (ԵՊՀ)

*ՍԱԹԱՆԱՅԻ (ՍԱԹԵՆԻԿԻ) ԴԻՅԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԿԵՐՊԱՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ՋՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ
ՀԱՐԵՎԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳՆԵՐԻ ՄՈՏ*

Օտական Նարտյան դիցավեպի կենտրոնական կանաչի կերպարը կոչվում է Սաբանա կամ Շաբանա: Նրան բնորոշ են այնպիսի գծեր, որոնք սովորական հեքստոնի րողի տակից պարզորոշ երևան են հանում Սաբանա-աստվածուհու հատկանիշները: Մասնավորապես, Սաբանայի դիցարանական կերպարի հնության օգտին է խոսում այլ ժողովուրդների մտանադատի գուգահեռ կերպարների գոյության փաստը: Դրանց համընկնող հատկանիշները վառ դրսևորվում են պահպանված առասպելներում:

1) Ծննդյան առասպելում՝

ա) Սաբանան ծնվում է ձկանակերպ Չերասայից, աստրական Շամիրամը (=Իշթար) ծնվում է ձկան վերածված Դերկետոյից, հայկական Աստղիկը ծնվում է ծովից, քերես՝ ձկնակերպ Շովինարից, հնդկական Սառյավատին ծնվում է ձկան վերածված փերոց;

բ) ծնունդը տեղի է ունենում որևէ օրերի (ավանդույթի) խախտմամբ, որը հետևանք է աղջկա մոր մահվան, կամ որի հետևանքն է աղջկա մոր մահը (նույնն է՝ ձկան վերածվելը, ջրի կամ կրակի մեջ նետվելը);

գ) ջուրը կամ կրակը (երբեմն՝ ջրի վերածված կրակը) զեռեղված է սրբազան համարվող տարածքում՝ սուրբ լիճ, սկունք, ջրհոր կամ բոնիր, որը

պաշտամունքի առարկա է : Այն նաև դիտվում է որպես համաշխարհային ծովի սկզբնակետ, ակունք:

2) Ջանազան դրվագներում նկատելի է աղավճու առնչությունը մոր կամ նրա դստեր կերպարներին, որոնք նաև պատկերացվում են աղավճակերպ (Չերասա, Աստղիկ, Շամիրամ-Գեղձուն Շամ):

3) Չկնակերպ մոր հետ սերտորեն կապված են երկվորյակները՝ առավել հաճախ, քերև, որպես նրա որդիներ. ընդ որում երկվորյակներից մեկն ամուսնանում է իր քրոջ (մոր կողմից) հետ. Մաքանան՝ Ուրբզմագի, Մանասարը (=Արամագը)՝ Գեղձուն Շամի (=Շամիրամ), Վահագնը (երկվորյակային կերպար)՝ Աստղիկի հետ:

4) Մաքանան, Աստղիկը, Սատյավատին առնչվում են մշուշի առաջացման ու ջրային տարերքին, սիրում են լողանալ գետում, որտեղ նրանց և ամսյրոսի ասածո կապից հեռագայում ծնվում է արևի մեռնող-հառնող աստվածը:

5) Վերոնշվածը սիրո դիցուհու ատրիբուտների մեջ առանձնանում է աշտարակը, որի վրա նստած կամ կանգնած են պատկերացվում Մաքանան, Աստղիկը, Շամիրամը (=Գեղձուն Շամ): Սրանով ավելի հավանական է քվում հայ. աշտարակ, հուն. stele «արձանապույտ» քառերի կապը Istar դիցանվան կամ նրա տարատեսակների հետ:

6) Նշված սիրո դիցուհու՝ տարբեր ժողովուրդների մոտ պահպանված անուններում կարելի է առանձնացնել *st(r) արմատը, ինչպես և նրա ամուսնու (սիրեկանի)՝ ամսյրոսի ասածո անվան մեջ երբեմն առկա է * art «տիեզերական օրեճք, ձև, արդարություն» արմատը:

Այս առասպելական գուգարամությունները նկատելիորեն ազդել են հայոց Մաքենիկ քագուհու կերպարի վրա՝ անզամ նրա կյանքի օրոք: Հայանի է, որ Արտաշես-Մաքենիկ ամուսնական գույզը, հենց իրենց կողմից, համադրվել է Վահագն-Աստղիկ աստվածային գույզի հետ, ինչը նպատակ է ունեցել ուժեղացնելու քագավորական իշխանությունը և այն դնելու դիցա-գաղավաթական հիմքի վրա: Սա նաև ուղղված է եղել ծագումով արևմտաքագուհու «հայացմանն» ու ժողովրդի համար ընդունելի դարձնելուն: Այսուհանդերձ, արամական նույնանուն աստվածուհու առասպելները, քերևս վերարճակեցված արանների հետ միասին, ներբափանցել են Հայաստան և

զգալիորեն ազդել Մարենիկ քազուռու կերպարի հետագա ձևավորման վրա, որին վերագրվել են գեաստինյա սիրային արկածի, վիշապագունների հետ կապի, ժայռին գամված հերոսին ծնելու և այլ առասպելական հասկանիշներ:

ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ ԴԱՎԻԹ (ԵՊՀ)

*ԱՅՂԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻ ԶԱՆԻ
ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ*

«Չնվաճված ժողովուրդ» անվանումն է ստացել ամենահետաքրքիր իրանական ժողովուրդներից մեկը՝ աֆղան կամ փաշտուն ժողովուրդը: Օտար անբարյունները անկարող եղան կոտրելու այս ազատատուն: ժողովրդի կամքն ու ըմբոստ ոգին: Նշվածի հավաստումն են հանդիսանում 18-րդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունները, երբ Մեֆյան Իբանի ախրապետության տակ գտնվող փաշտունական խաչքարագույն երկու ցեղերից մեկը՝ դալջայ ցեղամիավորումը ապստամբություն քարծրացրեց և անկախ իշխանություն ստեղծեց: Իբանի արքունիքի հովանավորությամբ Դանդասարի բեկլարբեկ Գուրգին խանի և իրանական այլ ֆեոդալների վարած ծանր հարկային քաղաքականության հետևանքով, որոնք հիմնվում էին կրոնական տարբերությունների (սուննի-շիա) վրա, փաշտունական դալջայ ցեղամիավորումը քարծրացրեց զինված ապստամբություն: Այս ապստամբությունը ղեկավարում էր Միր-Վայսը, որը ճկուն, հետապես և շրջահայաց առաջնորդ էր և սերում էր դալջայական շահ-ալամ-խել իշխանական առնիլց: Ապստամբած դալջաներին հաջողվեց դիմագրավել և ջախջախել սեֆյան արքունիքի կողմից ուղարկված պատժիչ զորքերը և դրանով իսկ հաստատել իրենց անկախ պետականության իրավունքը:

Հարկ է նշել, որ աֆղանական (փաշտունական) առաջին պետականության կազմավորման գործում դեր խաղացին հետևյալ նախադրյալները.

1. Երկու հարևան կայսրությունների՝ Մեֆյան Իբանի և մահմեդական

զգալիորեն ազդել Սաբենիկ բազուիտ կերպարի հետագա ձևավորման վրա, որին վերագրվել են գեոստիմյա սիրային արկածի, վիշապազույցների հետ կապի, ժայռին զամված հերոսին ծնելու և այլ առասպելական հատկանիշներ:

ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ ԴԱՎԻԹ (ԵՊՀ)

*ԱՅՂԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻ ԶԱՆԻ
ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ*

«Չմվածված ժողովուրդ» անվանումն է ստացել ամենահետաքրքիր իրանական ժողովուրդներից մեկը՝ աֆղան կամ փաշտուն ժողովուրդը: Օտար տերությունները անկարող եղան կոտորելու այս ազատասան: Ժողովրդի կամքն ու ըմբոստ ոգին: Նշվածի հավաստումն են հանդիսանում 18-րդ դարի սկզբին տեղի ունեցած իրադարձությունները, երբ Մեֆյան Իրանի տիրապետության տակ գտնվող փաշտունական խաչորագույն երկու ցեղերից մեկը՝ դալջայ ցեղամիավորումը ապստամբություն բարձրացրեց և անկախ իշխանություն ստեղծեց: Իրանի արքունիքի հովանավորությամբ Դանդախարի բեկլարբեկ Գուրգին խանի և իրանական այլ ֆեոդալների վարած ծանր հարկային քաղաքականության հետևանքով, որոնք հիմնվում էին կրոնական տարբերությունների (սուննի-շիա) վրա, փաշտունական դալջայ ցեղամիավորումը բարձրացրեց զինված ապստամբություն: Այս ապստամբությունը ղեկավարում էր Միր-Վայսը, որը ճկուն, հետատես և շքանայաց առաջնորդ էր և սերում էր դալջայական շահ-ալամ-խել իշխանական տոհմից: Ապստամբած դալջաներին հաջողվեց դիմագրավել և ջախջախել սեֆյան արքունիքի կողմից ուղարկված պատժիչ զորքերը և դրանով իսկ հաստատել իրենց անկախ պետականության իրավունքը:

Հարկ է նշել, որ աֆղանական (փաշտունական) առաջին պետականության կազմավորման գործում դեր խաղացին հետևյալ նախադրյալները.

1. Երկու հարևան կայսրությունների՝ Մեֆյան Իրանի և մահմեդական

Հնդկաստանի ներքաղաքական ճգնաժամը,

2. Փաշտունական ցեղերի ներսում դեռևս 16-րդ դարից սկսվաց ներցեղային կոնսոլիդացիան՝ «դեմոկրատական» դալջայների և ցեղապետային կենտրոնացված իշխանություն ունեցող արդալինների (դոտանի) շրջանում,

3. Փաշտունական ցեղերի մեջ ավատատիրական հարաբերությունների զարգացումը,

4. Ավատատիրական հարաբերություններով և ներցեղային համախմբվածությամբ պայմանավորված սեփական պետականություն ունենալու անհրաժեշտությունը:

ԿՈՍՏԻԿՅԱՆ ԶՐԻՍՏԻՆՆԵ (ԱԻ)

XIX ԴԱՐԻ ԲՈՒՄ-ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ՄԻՐԶԱ ՅՈՒՍՈՒՖ ՆԵՐՍԵՍՈՎԻ «ԹԱՐԻԽ-Ե ՍԱՖԻ» ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒՄ

Ղարաբաղի XIX դարի պատմագրության մեջ իբ ուրույն տեղը զբաղեցնող Միրզա Յուսուֆ Ներսեսովի «Թարիխ-ե Սաֆիում» (պրակ. «ճշմարտացի պատմություն») մի ընդարձակ րաժին է հատկացված դարասկզբի երկու ռուս-պարսկական պատերազմների պատմությանը: Այդ րաժինը (9-րդ մադալե) կրում է հետևյալ վերնագիրը՝ «Ռուսիայի մուտքը Կովկասյան տարածքներ, քաղաքների զբաղումը և կոիվները ղզրաշների դեմ»: Ներսեսովը, ի տարբերություն Ղարաբաղի մյուս պատմագիրների (Միրզա Աղիգյոզալ, Միրզա Ջամալ, Առ. Կոստանյան և այլն), շարադրել է այդ պատերազմների մանրամասն ու ամբողջական պատմությունը, որը մի շարք հարցերում լրացնում ու ճշգրտում է ոչ միայն պարսկալեզու պալատական պատմագրության, այլև ռուսական աղբյուրների տվյալները:

Ճիշտ է, առաջին ռուս-պարսկական պատերազմին (1804-1813) վերաբերող որոշ հատվածներ «Թարիխ-ե Սաֆիում» կրում են կոմպիլացիոն բնույթ, սակայն այստեղ քիչ չեն մաս այնպիսի հատվածները, որոնք ունեն

պատմագիտական քարձր արժեք և հարստացնում են այդ պատերազմի պատմությունը իրենց մոր տվյալներով:

Մասնավորապես, խոսելով 1806թ. զարմանը Ղարաբաղում տեղի ունեցող դեպքերի մասին, հեղինակը հաստատում է ռուսական իշխանությունների նկատմամբ Իրրահիմ խանի ունեցած դավաճանական մտադրությունները և դրանք բացատրում խանի զտամայա տարիքով, որի «զլխում անխելք ու սին մտքեր էին ծագում»:

Ներսեսովը հետաքրքրական մանրամասներ է հաղորդում 1811-1812թթ. Ղարաբաղում զարգացող իրադարձությունների, Սուլթանբուղի և Ալանդուզի ճակատամարտերի վերաբերյալ:

Պատմագիտական առումով առավել արժեքավոր է վերոհիշյալ բաժնի ռուս-պարսկական երկրորդ (1826-1828թթ.) պատերազմի պատմությունն ընդգրկող մասը: Հեղինակը գրի է առել և համակողմանիորեն լուսարարել ոչ միայն Ղարաբաղում, այլև հարևան մի շարք տարածքներում (Ղարաբաղի, Գանձակի, Նախիջևանի ու այլ շրջաններում) ծավալվող պատերազմական իրադարձությունները: Պարսկական բանակի զորավար Ամիր խան սադրաքի մոտ վարելով զրագրի (պրսկ. միքզա) պաշտոն՝ Միրզա Յուսուֆ Ներսեսովը ոչ միայն ականատես է եղել պարսից զորքերի մի շարք ռազմական գործողություններին, այլև ծանոթ է եղել պարսիկ զորավարի մասնակագրությանը թագաժառանգի հետ: Դրա շնորհիվ հեղինակը կարողացել է շարադրել պատերազմական դեպքերի մեծ մասի հավաստի ու հանգամանալից պատմությունը, ինչպես նաև վերլուծել պարսից հրամանատարության ստրատեգիական նպատակները, թույլ տված սխալները, զորավարների միջև եղած անհամաձայնությունները, արաացույն պարսկական բանակում տիրող արամադրությունները:

Ներսեսովը մանրամասն քննում է 1826-1828թթ. պատերազմի բուն կման պատճառները: Արժեքավոր տվյալներ է հաղորդում պարսկական բանակի կազմի, նրա առանձին զորամիավորումների հրամանատարների և շարժման ուղությունների վերաբերյալ:

Կարևոր նորություններով ու հավաստի տեղեկություններով հարուստ են հատկապես Շուշիի պաշտպանությանը, Շամխորի, Գանձակի, Ջևանբուլաղի մարտերին և պատերազմական այլ միջադեպերին նվիրված

հատվածները:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՎԱԳ (ՊԻ)

*1919Թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 20-Ի ՀԱՅ-ԲՐԴԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՄԻ ԶԱՆԻ ՀԱՐՅԵՐԻ ՇՈՒՐՋ*

1. Հայ-քրդական հարաբերություններին վերաբերվող յուրաքանչյուր փաստ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում թե՛ սլաամական և թե՛ արդի քաղաքական նկատառումներով: Այդ հանգամանքն առավելապես կարևորվում է, երբ խնդիրը շաղկապված է հայ-քրդական համագործակցության հետ: Հարևան ժողովուրդների կյանքում ավելի շատ անվտանգության մթնոլորտ է ափրում, որից լիովին չեն ձեռքազատվել ինչպես հայերը, այնպես էլ, հատկապես, քրդերը, ինչը քացաարվում է անցյալի իրողություններով:

Այսօր առանձնապես կարևորվում է դրկից, ինչ-որ չափով նաև քախտակից ժողովուրդների համագործակցության փորձերի ուսումնասիրությունը:

2. Առաջին աշխարհամարտից հետո քրդերը կոտորակված էին և չկարողացան միասնական դիրքորոշման հասնել ներքին և արտաքին կողմնորոշումների հարցերում, որը ուներ սուրյեկաիվ և օրյեկաիվ պատճառներ: Քրդական շարժման արտահայտիչները մի քանի կազմակերպություններ էին:

Պետականությունից գուրկ լինելով՝ քրդերը Շերիֆ փաշայի գլխավորությամբ Փարիզի խորհրդաժողով ուղարկեցին սլաավիրակություն, որին ոչ ոք պաշտոնապես չճանաչեց: Քրդերը հիմնականում հավակնում էին հայերի պահանջների սահմաններում գտնվող հողերին: Նրանց ներկայացրած հուշագիրը ըստ արժանվոյն չգնահատվեց և լքջորեն չընդունվեց: Հայ հասարակական կարծիքը այդ հուշագրի նկատմամբ յուրաքանչյուր այն կողմ չանցավ:

A II
84821

3. Տերությունները անաարբեր չէին քրդական շարժումների նկատմամբ: Նրանք քրդական հարցը միշտ դիտարկում էին մերձավորարևելյան տարածաշրջանի խնդիրների համալիրում, սակայն սովորաբար այն ստորադասելով «փոքրական» և հայկական խնդիրներին՝ հաշվի առնելով դրանց առավել կարևորությունը ու կշիռը միջազգային հարաբերությունների համակարգում և փորձում կարգավորել միասնության մեջ՝ հասկանալով, որ մեկի լուծումը առանց մյուսների որոշման կլինի թերի ու ժամանակավոր: Հատկապես կարևորվում էր հայկական և քրդական հարցերի սերտ փոխկապակցվածությունը, իսկ երբեմն նույնիսկ գերադասում էին քրդական ասարի դերը:

4. Հայ-քրդական գործակցությունը ձեռնառու էր երկու կողմերին գրեթե հավասարապես: Երև քրդերին այն անհրաժեշտ էր միջազգային ասպարեզում իրենց դիրքը ամրապնդելու և դիվանագիտական շրջաններում որոշակի կշիռ վաստակելու համար, իմիջայլոց, ինչ-որ չափով նաև շնորհիվ հայկական հարցի հեղինակության, ապա հայերին այն պետք էր միջազգայինից ավելի ներքին քաղաքականության քննազավառում իր խնդիրների լուծման նպատակով: Այդ պարագան կապված էր առաջին հերթին ընդհանուր բշնամու՝ բուրք բռնապետության դեմ համատեղ ճակատ ստեղծելու խնդրի հետ: Ընդհանուր առմամբ քրդերը Հայաստանի Հանրապետության հանդեպ առերևույթ չեզոքությունից այն կողմ չանցան:

5. Գործակցության զագարնակետը 1919թ. նոյեմբերի 20-ին Փարիզում կնքված հայ-քրդական համաձայնագիրն էր, որով հռչակվում էր միեմույն շահերի և նպատակների առկայությունը: Բրիտանական կայսրությունը դրական ընդունեց և պաշտպանեց այն՝ հետապնդելով հեռահար նպատակներ: Համաձայնագրի հանդեպ ավելի ուշադիր էին հայերը, քանզի այն շոշափում էր նրանց կենսական շահերը: Հայ քաղաքական շրջանների մտանցումները և վերաբերմունքը միատեսակ չէր: Այս հարցի քննարկումն այս գործիչները դիտարկում էին իրենց քաղաքական և միջկուտակցական պայքարի տեսանկյունից: Մտանցումները հիմնականում իրարաներժ էին և բաժանվել էին երկու հակամարտ ճակատի՝ դաշնակցական և ոչ-դաշնակցական:

6. Միջազգային դիվանագիտություն «ժիմնավորապես» ուր դրած

քրդական հարցը եվրոպական տերությունների «ջանքերով» ավելի ամրապնդվեց Սևրի դաշնագրով: Քրդերի համար գլխավոր սպառնալիքը շարունակում էին մնալ բնապականները: Հետագայում, վերջիններիս և արևմտյան տերությունների ջանքերով քրդական հարցը Լոզանի խորհրդաժողովում մոռացության մատնվեց՝ իր տեղը զիջելով Մոսուլի նավթին:

Այժմ, քրդական ազգային-ազատագրական շարժման ներկա փուլում, հայերը ևս պետք է ստատար կանգնեն նրանց: Այդ կապակցությամբ հարկ է նշել, որ քրդերը մախ և առաջ, պետք է միասնական ճակատով հանդես գան և հստակեցնեն հայկական հարցի հանդեպ իրենց մոտեցումները:

ՀԱՄԱՐԱՐՉՈՒՄՅԱՆ ԱՐՍԵՆ (ԵՊՀ)

*ԱՐՔԱՅԻՅ ԱՐՔԱ ՉԱՐԵՀԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՅ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
(Մի բացառիկ դրամամուշի առիթով)*

Վիեննայի Մլխիբարյանների և Բեռլինի քանգարանի դրամագիտական հավաքածուներում պահվում են արքայից արքա Ջարեհի անունը և միևնույն պատկերատիպը կրող խիստ ուշագրավ մեկական պղնձյա դրամամուշներ, որոնք տակավին կարող են հատուկ մասնագիտական քննության: 1840թ. Գ.Սանդրերգերի կողմից առաջին անգամ հրատարակվելուց հետո, լսնդրոտ առաքելա դրամին այս կամ այն առիթով անդրադարձել են Ֆրիդլանդերը, Ֆարբիսխուսը, Յ.Մարկվարտը, Հ.Հյուրշմանը, Ատրպետը, Հ.Տաշյանը, Կ.Բասմաջյանը, Ջ.Պատուկյանը և այլք: Ներկայումս արժատացած է այն տեսակետը, ըստ որի հիշյալ դրամը կեղծ է: Արքայից արքա Ջարեհի անունը կրող դրամը կեղծ համարելու միակ պատճառը ըստ Լուրյան եղել է այն, որ հասցեատիրոջ հարցում միշտ սխալ ընտրություն է կատարվել: Ուսումնասիրողների մեծ մասը կանգ է առել Մոփրի Ջարեհ բազավորի, իսկ Ջ.Պատուկյանը՝ Արտաշես Ա-ի հայր Ջարեհի քնկածություն վրա: Եվ երկու դեպքում էլ անխուսափելի եզրակացությունը եղել է այն, որ դրամը կեղծ է.

քանզի ոչ Ծովրի տիրակալ Ջարեհը կարող էր արտաշխյան (տիգրանյան) քազ կրել և արքայից արքա տիտղոսն ունենալ և ոչ էլ առավել ևս՝ Արտաշես Ա-ի հայրը:

Հունա-հռոմեական սկզբնաղբյուրների լույսի ներքո հարցի մոդ տեսանկյունից քննարկումը հնարավորություն է տալիս մերժել դրամի կեղծ լինելու մասին ընդունված կարծիքը և կատարել ներքոշարադրյալ եզրակացությունները:

1. Արտաշխյան տիրակալների ինքնատիպ խույրը և «արքայից արքա» տիտղոսը կրող Ջարեհը Տիգրան Մեծի և Կլեոպատրայի ավագ որդին է: Վերջինս լինելով օրինական գահաժառանգ՝ մախքան ասպտամբություն բարձրացնելը, ըստ երևույթին, արդեն հասցրել էր քազ ստանալ հորից և գահակից դառնալ նրան: Տիգրանի դեմ բացահայտ ելույթից հետո Ջարեհը հռչակվել է արքայից արքա և հասցրել իր պատկերով դրամ հատել:

2. Արքայորդի Ջարեհի բարձրացրած ասպտամբությունը, հակառակ Ապպիանոսի և Վալերիոս Մարսիմոսի հպանցիկ տեղեկությունների, թավականին լուրջ իրադարձություն է եղել Տիգրան Մեծի տերության կյանքում:

3. Գատելով ըստ ամենայնի, քազաժառանգը ամուր հեմարան է ունեցել ի դեմս հայ տոհմիկ ազնվականության այն մասի, որը դժգոհ է եղել Տիգրան Բ-ի կողմից իրենց իրավունքները սահմանափակող քաղաքականությունից և արքունիքում հեղինխտական արժեքների արմատավորումից:

4. Ջարեհի ելույթը սերտ պատճառական կապի մեջ է գտնվել սփյուռկան և պոնտական քատերաքեմում ծավալված համաժամանակյա իրադարձությունների հետ, ինչը ուղղակիորեն մպաստել է նրա համեմատարար երկարատևությանը (մ.թ.ա. 72թ. ամառ-աշուն):

5. Ջարեհին ասպտամբության մղելու գործում ամենևին էլ ոչ երկրորդական դեր է ունեցել նրա պսպ Միեթրատ Եվպատորը:

6. Գահաժառանգի ասպտամբությունը ստիպել է Տիգրանին ժամանակավորապես դադարեցնել ռազմական ձեռնարկումները Կոյլեսիքիայում և Փյունիկիայում: Այն բացահայտ բնույթ է հաղորդել հայ տոհմիկ ավագանու որոշ ներկայացուցիչների և Տիգրան Բ-ի միջև առկա խուլ հակամարտությանը և վստահավոր նախադեպ հանդիսացել Ջարեհի երկու

կրտսեր եղբայրների իրարահաջորդ հետագա ելույթների համար:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ (ԵՊՀ)

ԱՐԱՐՆԵՐԸ ԵՎ 1915Թ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Հայ ժողովրդի ծանր վիճակը Օսմանյան կայսրությունում և դրա հետևանքը հանդիսացող ցեղասպանության պատմությունը միշտ էլ գրադեցրել է հայ և օտար պատմաբաններին: Լույս են տեսել բազմաբնույթ և բազմալեզու մեծ թվով ուսումնասիրություններ, որոնց մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն հատկապես արար հեղինակների աշխատությունները (Ֆուադ Հասան Հաֆիզ, Սալեհ Ջահի ադ Դին, Նախմ ալ-Յաֆիի, Մրվան ալ-Մուդավարի Մուսա Բրեսև և ուրիշներ): Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև դեպքերին ժամանակակից արար հասարակական մտքի ու գործիչների անդրադարձները մեզ հետաքրքրող հարցերի վերաբերյալ:

2. Առաջին հայացքից զարմանալի և տարակուսելի է թվում արարական սկզբնաղբյուրների սակավաթիվությունը, որը պետք է բացատրել ոչ թե դրանց բացակայությամբ, այլ շրջանառության մեջ չգտնվելու պատճառով: Նշելի է, որ ցայսօր բավարար հետևողականությամբ և խորությամբ չեն ուսումնասիրվել արարական արխիվները, ինչպես նաև արարական մամուլի հավաքածուները:

3. 1915թ. հայոց ցեղասպանության պատմության առաջնակարգ սկզբնաղբյուր է Խարբերդի գավառի նախկին կառավարիչ Ֆայեզ ալ-Ղուսեյնի «Ջարդերը Հայաստանում (Ականատեսի վկայություններ)» հուշագրությունը, որը գրվել է 1915-1916թթ. Դիարբեքիրում՝ դեպքերի բարձր տպավորությունների և ականատեսների պատմածների հիման վրա:

Ի մի բերելով իր վկայությունները՝ ալ-Ղուսեյնը հավաստիացնում է, թե իր «գրածները դժբախտ հայ ազգի հանդեպ քուրբերի գործադրած զազանությունների մի չնչին մասն են միայն»: Հեղինակը մերժում է քուրբական պաշտոնական այն ստահող տեսակետները, թե քուրբուկան

բանակի քիկուրքում հայերի հուժկու ասպատամբությունն է ստիպել օսմանյան կառավարությանը՝ կազմակերպելու հայերի տարագրությունը: Արարականատեսը վտրձել է ճշգրտել մահ ցեղասպանության զոհերի քանակը և եկել այն եզրակացության, որ այն կազմել է շուրջ 1.200.000 մարդ:

4. Մեծ դեպքերին ակնհասես է եղել ու դատապարտել մահ արարնշանավոր հասարակական-քաղաքական գործիչ, Մեքքայի շերիֆ և Էմիր Հուսեյն իբն-Ալին: Հայտնի են Հուսեյն իբն-Ալիի մի քանի ուղերձներն՝ ուղղված, մասնավորապես, Միջագետքի արար կառավարիչներին ու ամիրաներին: Ուղերձներով շերիֆը հաստատակամորեն պահանջում էր արարական տեղական իշխանավորն՝ Նրից իրենց մահանգներում հայտնված տարագրյալ հայերին պաշտպանելու, հովանավորելու և ամեն տեսակ օգնություն ցույց տալու վերաբերյալ: Դատապարտելով երիտարքերի հակահայ քաղաքականությունը, շերիֆը շեշտում էր, քե նրանց ոճրագործությունները ընդհանուր ոչինչ չունեն խրամի հետ:

5. Հայերի 1915թ. մեծ ողբերգության օրերին Օսմանյան կայսրության բազմաթիվ արար պաշտոնյաներ (մահանգապետեր, դատավորներ և այլն) մարդասիրության և ազնվության հիմնալի օրինակներ ցույց տվեցին (Ջալալ բեկ, Սամի բեկ, Յուսուֆ Դիա բեկ, Ալի Սառաա բեկ և շատ ուրիշներ): Վտանգի ենթարկելով իրենց կյանքը, նրանք փրկեցին տասնյակ հազարավոր հայերի: Կտրականապես հրաժարվելով հայերին ոչնչացնելու քուրբական կառավարության հրահանգը կատարելուց, մահանգապետ Ջալալ Բեկը հայտարարել է. «Ես այս մահանգի (Հյուս. Միրիս) կառավարիչն եմ և ոչ թե դահիճը»: Դեյր-էլ-Ջորի արար մահանգապետ Ալի Սառաալ Բեկը անձնական պատասխանատվությամբ արգելել է հայերի կոտորածը, հայտարարելով, որ ինքը «ոչ մեկին թույլ չի տա այդ անելու»: Ազնվության ու մարդասիրության առանձնակի օրինակ է ցույց տվել արար կրոնավոր Աբդուլահ Մեռահին, որը Միրիսյի Համա քաղաքում ծնողագուրկ հայ երեխաների համար որբանոց է կառուցել, անապատից հավաքել հայ որբերին և փրկել նրանց: Հայտնի են մահ և մահն բազմաթիվ այլ դեպքեր, որոնք ասպացուցում են, քե հայ ժողովրդի մեծ ողբերգության օրերին բովանդակ արար ժողովուրդը ոչ միայն հրաժարվեց կատարել քուրբական կառավարողների հրահանգները՝ հայերին կոտորելու վերաբերյալ, այլև թույլ չտվեց, որ անապատում հայտնված հայերը

ռչանան սովից, հիվանդություններից, սրից:

6. Եթե շլիներ արարների հայանպաստ դիրքորոշումը, սպա, անկասկած, հայերի կորուստները կլինեին ավելի շատ և իրականություն կարող էր դառնալ արևմտահայության իսպառ ռչացումը:

ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ (ՊԻ)

*ԱՆԳԼԻԱՅԻ ԴԻՐԶՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԻ ԽՆԴՐՈՒՄ
1913Թ. ԱՄՌԱՆԸ*

1. 1913թ. գարնանը՝ Հայկական հարցի վերաբացման շրջանում, քարենորոգումների իրագործման համար ծառայողներ վարձելու Թուրքիայի դիմումը, ուղղված անգլիական կառավարությանը, հանգեցրեց ռուս-անգլիական հակաառաջդրույթների սրմանը: Բանն այն էր, որ անգլիական կառավարությունը ընդունել էր Թուրքիայի կողմից միայն Անգլիային հասցեագրված ժանդարմերիայի վերաբերյալ առաջարկը: Ստեղծված բարդ իրավիճակը շտկելու համար Անգլիան սախաված էր համաձայնվել փոխզիջման. ա) հետաձգել անգլիական սպաների առաքումը Թուրքիա մինչև քարենորոգումների ընդհանուր նախագծի պատրաստ լինելը, բ) ընդունել Ռուսաստանի առաջարկը Արևմտյան Հայաստանի քարենորոգումների հարցը Կ.Պոլսում քննարկման դնելու վերաբերյալ:

2. Անգլիական կառավարությունը գտնում էր, որ հայկական քարենորոգումների գործում Ռուսաստանը կարող էր իր վրա վերցնել նախաձեռնությունը և առաջարկում էր քարենորոգումների խնդրի քննարկման և նախապատրաստման երկու տարբերակ: Այս առաջարկությունը չէր համապատասխանում Ռուսաստանի ծրագրերին: Ռուսաստանի արագործնախարարը /գերադասել էր Անգլիայի առաջարկածից զանազանփող տարբերակ:

3. 1913թ. հունիսի սկզբին Ռուսաստանը Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և Իտալիայի կառավարությունների

ուշադրությունն է հրավիրում Արևմտյան Հայաստանում խոստացված քարենորոգումների և դրանց իրագործման համար միջոցներ որոշելու անհրաժեշտության վրա: Նշված տերությունների կառավարությունները համաձայն էին գրադվել Թուրքիայի հայաբնակ վիլայեթների քարենորոգումների հարցով և համապատասխան հրահանգներ էին ուղարկել Կ.Պոլսում իրենց դեսպաններին: Սակայն առաջարկությունը միանշանակ չէր ընդունվել տերությունների կողմից: Ֆրանսիական կառավարությունը պատրաստ էր առանց որևէ պայմանի կարգադրություններ ուղարկել Կ.Պոլիս: «Եռյակ միության» պետություններն իրենց համաձայնության դիմաց պայմաններ էին ներկայացնում. ա) շխախտել սուլթանի վեհապետական իրավունքներն ու պահպանել Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը, բ) Թուրքիայի ներկայացուցչի մասնակցությունը քարենորոգումների քննարկմանը: Եթե «Եռյակ միության» նման մտաեցումը ռուսական կառավարությունը բացատրում էր քարենորոգումների գործը ճախողելու նրանց միտումով, ապա Անգլիայի դիրքորոշումը պարզ չէր Ռուսաստանի համար: Ռուսաստանի առաջարկությունը ստանալուց հետո, անգլիական կառավարությունը չէր շտապում պաշտոնական հրահանգներ ուղարկել Կ.Պոլիս: Չնայած այս անհանգստացնող հանգամանքին, ռուսական կառավարությունը չներժեց անգլիական ներկայացուցիչների կիսապաշտոնական մասնակցությունը քարենորոգումների նախնական նախագծի քննարկմանը Ամստերդամի պետությունների ներկայացուցիչների կողմից:

4. Անգլիայի դիրքորոշումը հայկական քարենորոգումների վերաբերյալ ավելի էր հստակվում մինչ քոլոր վեց տերությունների խորհրդակցությանն անցնելը: Այն բոլորովին չէր համապատասխանում Ռուսաստանի շահերին և կրկին հանգեցնում էր հակասությունների սրմանը Անգլիայի և Ռուսաստանի միջև: Անհամաձայնությունների հիմնական պատճառները հետևյալն էին. ա) Թուրքիա անգլիական սպաների առաքման հարցը, որի վերաբերյալ Անգլիայի և Թուրքիայի միջև վերսկսված բանակցությունները սովորավոր էին Անգլիայի կողմից տրված համաձայնությամբ, բ) քարենորոգումների նախագծի մշակմանը Թուրքիայի մասնակցության օգտին Անգլիայի հանդես գալը:

5. Այսպիսով, Հայկական հարցը, որը 1913թ. հանգում էր Արևմտյան Հայաստանում քարենորոգումներ անցկացնելու խնդրին, կրկին վերածվում էր մեծ տերությունների դիվանագիտական պայքարի առարկայի: Անգլիայի մտահոգվածությունը քարենորոգումների հարցում, փաստորեն, ձևական բնույթ ուներ: Նրա երկակի խաղը զգացվում էր արդեն իսկ Ռուսաստանի կողմից կատարված առաջարկից հետո: Անգլիան ցանկանում էր, որ քարենորոգումների խնդրում նախաձեռնությունը գտնվի Ռուսաստանի ձեռքում: Մակայն այս նախապատվությունը չէր քացատրվում դաշնակցի անկեղծ ցանկությամբ, այլ այն հանգամանքով, որ Անգլիան ձգտում էր ավելի խորը ներքաշել Ռուսաստանին Մերձավոր և Միջին Արևելքում խոշոր տերությունների միջև սրվող հակասությունների մեջ, դրանով իսկ հարված հասցնել Գերմանիային: Հենց այս հակասությունների գոհը դարձավ Հայկական հարցը:

ՂԼԵՉՅԱՆ ԳՆԵԼ (ՀՄԻ)

ՂՈՒԿԱՍ ԻՆՃԻՃՅԱՆԻ ՊԱՏՄԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՋ

ա) Ղուկաս Ինճիճյանը բողել է հսկայական գիտական ժառանգություն, որը դեռևս կարող է մանրագին ուսումնասիրության և անաշտ զննահատման: Նրա գիտական և հրատարակատեսական գործունեությունը կազմում է հայ մշակույթի զարգացման մի դարագլուխ:

բ) Ղուկաս Ինճիճյանը խորհրդահայ պատմագիտության մեջ ավելի շատ վկայակոչվել է, քան ուսումնասիրվել: Այդ առումով նրան ամենից շատ անդրադարձել է Ա.Կարինյանը, որի զննահատումները կրում են միակողմանի, իսկ ավելի շատ հարևանացի բնույթ:

գ) Ղուկաս Ինճիճյանի «Դարապատում» բազմահատոր աշխատությունը, որն արգասիք է տալիս նրա տրամաբան աշխատանքի, հանդիսանում է նրա գիտական գործունեության յուրահատուկ գլուխգործոցը: Նրա մյուս աշխատությունների համակարգում «Դարապատումն»

ստանձնահատուկ է նրանով, որ այստեղ առավել ավարտուն տեսք ունի բազմասեմուտ գիտնականի պատմահայեցողությունը:

դ) «Դարապատումը» որոշ վերապահումով կարելի է համարել 18-րդ դարի յուրահատուկ պատմական հանրագիտարան: Այն պետք է համարել 18-րդ դարում ստեղծված ֆրանսիական՝ աշխարհում առաջին հանրագիտարանի շուրջ համախմբված լուսավորականների ազդեցության հետևանք:

ե) Հայոց նոր պատմության մեջ Դուկաս Ինճիճյանն առաջինն էր, որ փորձեց ստեղծել համաշխարհային պատմություն՝ որոշակի հասցեատիրոջ՝ հայոց ազգի համար: Դա ամբողջովին նորություն էր, ուստի նրան կարելի է համարել հայ նոր պատմագիտության ելմանդիր:

զ) Հայ պատմագիտության մեջ առաջին անգամ Դուկաս Ինճիճյանը շրջանառության մեջ է դրել բազմաթիվ պատմական նոր հասկացություններ: Դրանցից առավել կարևոր է քվում «ընդհանուր պատմություն» հասկացությունը, որն ավելի խորիմաստ բովանդակություն է ստանում, քան նախկինում ստեղծված «տիեզերական պատմությունները»: Ըստ էության, նա ստեղծել է աշխարհաբար լեզվով առաջին պատմագիտական աշխատությունը:

է) Դուկաս Ինճիճյանի շատ հայացքներ կրում են պայմանական բնույթ: Սակայն կա մի առանցքազաղափար, որը կարելի է համարել նրա աշխարհայացքի անկյունաքարը: Դա «սզգ» հասկացությունն է, որին նա ծառայեցնում է իր մնացած բոլոր գաղափարները, իր որջ գործունեությունը, ինչի շնորհիվ էլ կարողանում էր իր համար ստեղծել ընթերցող հասարակություն:

ՂՈՒԼՅԱՆ ՅՈՒՐԻԿ (ԵՊՀ)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԱՆԹՈՒՐԹԻԶՄԻ

ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԻՐԱԽՈՒՄ 1918-1920թ.թ.

1. 1908թ. գաղով իշխանության զլուխ՝ երիտարքերը կարճ ժամանակ անց հրաժարվեցին պանոսմանիզմից, գտնելով, որ այն իրեն չի արդարացրել և որդեգրեցին ավելի ռեակցիոն գաղափարախոսություն՝ պանբուրքիզմ և պանիսլամիզմ: Ըստ նրանց, այդ գաղափարախոսությունը պետք է իրականացվեր երկու լուսապով: Առաջին լուսապում թուրքիան պետք է բրբանար: Այսինքն, եթե թուրքիան թուրքերի հայրենիքն է, ապա մյուս ժողովուրդները կամ պետք է բրբանան կամ էլ ոչնչացվեն: Պանբուրքիզմի ճանապարհին առաջին գոնը դարձավ արևմտահայությունը:

Պանբուրքիզմի երկրորդ լուսապը օղուգականությունն էր, որի իմաստը բուրբական ծագում ունեցող ժողովուրդների միությունն էր: Թուրքիան, Ադրբեջանը և Պարսկական Ադրբեջանը պետք է կազմեին վաղվա Օղուգիստանի կորիզը: Եթե պանբուրքիզմը ոչնչացրեց արևմտահայությանը, ապա օղուգականության համար պետք է ոչնչացվեր նաև արևելահայությունը:

2. Պանբուրքիզմի գաղափարների իրականացման ճանապարհին նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին 1917թ.՝ հոկտեմբերյան հեղաշրջման հետևանքով կովկասյան ճակատի կազմալուծմամբ ու ռուսական զորքերի հեռացմամբ: Չճանաչելով Բրեստի պայմանագիրը, Անդրկովկասի Սեյմը թուրքիայի հետ հաշտության կնքումը համարեց իր իրավասությունը: Տրապիզոնի և Բաքումի բանակցությունների ժամանակ քաջահայտորեն դրսևորվեցին թուրքիայի զավթողական նկրտումները և Անդրկովկասի պառավիրականության մուսուլման անդամների բրբամետ վարքագիծը: Թուրքիան հետևողականորեն դնում էր Անդրկովկասի անկախացման խնդիրը: Արդեն 1918թ. ապրիլի 9-ին Սեյմը մեկնչիկների և մուսուլմանների մեծամասնության ճնշմամբ կառարեց թուրքերի պահանջը: Ստանալով Անդրկովկասի անջատման լուրը, բուրբական զորքերը շարժվեցին դեպի

Անդրկովկաս:

3. Բաքումի բանակցությունների ժամանակ քուրքերի ազդեսիվ դիրքորոշումը Հայաստանի հարցում գլխավորապես պայմանավորված էր այն արգելքով, որ վերջինս ուներ պանթուրքիզմի պլանների իրականացման ճանապարհին: Ղարաբաղի և մյուս հայկական զավառների խնդրում քուրքերին ավելի շատ մտահոգում էր ոչ թե Ադրբեջանի ճակատագիրը, այլ Օսմանյան կայսրության ազդեցության ոլորտի ընդլայնումը: Բաքումում քուրքերը բացելիսց հայտարարում էին իրենց նպատակների մասին, այն է՝ ձեռք բերել Գանձակ տանող Կարս-Ախալքալար-Բորչալու-Ղազախ գիծը և Նախիջևան-Ջանգեզուր-Ղարաբաղ գծով Բաքու տանող ճանապարհը:

4. Պանթուրքիզմի գաղափարները պարարա հող էին գտնում մտավարականների շրջանում: Հանձինս քուրքերի նրանք տեսնում էին իրենց շահերի ու ձգտումների գլխավոր պաշտպանին ու երաշխավորին: Թուրքիան իր հերթին ոչ առանց հիմքի համոզված էր, որ Ադրբեջանը կդառնա իր հենարանը Արևելյան Հայաստանը կուլ տալու և երկրամասում իր գերիշխանությունը հաստատելու համար:

1918-1920թթ. Թուրքիան և Ադրբեջանը միասնական ուժերով հնարավոր բոլոր միջոցներն օգտագործեցին հայկական հարցի լուծումը ձախողելու, Հայաստանը մասնատելու, հայկական «սեպը» վերացնելու ուղղությամբ: Օկուպացնելով Անդրկովկասը, քուրքերը անցան գործնական քայլերի, որոնք առաջին հերթին ուղղված էին հայաբնակ շրջանների դեմ: Դրա զագարնակետը 1918թ. սեպտեմբերի 15-ի Բաքվի 30 հազար հայերի ջարդն էր: Հեթոք Ղարաբաղինն ու Ջանգեզուրինն էր: Սակայն պարտվելով աշխարհամարտում, Թուրքիան հեռացավ Անդրկովկասից: Բայց հեռանալուց առաջ նա իր հետևում բռնեց հազարավոր գործակալների՝ մոլի պանթուրքիստների, որոնք նոր պայմաններում շարունակում էին գործել նախկին եղանակներով:

Այս էտապում Անդրկովկասում պանթուրքիզմի դրոշակակիրն Ադրբեջանի հանրապետությունն էր, որի ոտնձգություններն ու դավադրությունները Հայաստանի Հանրապետության հանդեպ շղատարեցին ամբողջ 1918-1920թթ. ընթացքում:

ՄԱԼՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆ (ՀՄԻ)

Գ.-Ա. ՕԼԻՎԻԵՏԻ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արևելքում եղած եվրոպացիներն այստեղի երկրների մասին բողոք են քաղմարմույր տեղեկություններ՝ դիվանագիտական զեկուցագրեր, ուղեգրություններ, հուշեր, դիտողություններ, առևտրական պայմանագրեր, կաթոլիկ միախոնքերի զեկուցագրեր ու հաշվետվություններ, պատմական երկեր և այլն:

Եվրոպացի հեղինակների մոտ կան շատ օգտակար ու երբեմն էլ բացառիկ արժեք ունեցող նյութեր, որոնք վերաբերում են Արևելքի ժողովուրդների քաղաքական, հասարակական-տնտեսական պատմությանը, Եվրոպայի հետ ունեցած տարաբնույթ հարաբերություններին:

Մյուս զեկուցման մեջ փորձ է արվում ներկայացնել 18-րդ դարի վերջին քառորդում Արևելքում ճանապարհորդած ֆրանսիացի հեղինակ Գ.-Ամատան Օլիվիեի ուղեգրությունը:

Նրա՝ դեպի Արևելք կատարած ուղևորության տպավորությունները, նոթերը, դիտողություններն ամփոփված են «Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Parse» («Ճանապարհորդություն դեպի Օսմանյան կայսրություն, Եգիպտոս և Պարսկաստան») 6-հատրյա աշխատության մեջ:

Թեև եվրոպացի հեղինակների ուղեգրություններում կան շատ արժեքավոր նյութեր, այնուամենայնիվ, նրանց ուղեգրություններն ըստ ամենայնի է արժանվոյն չեն ներառված գիտական շրջանառության մեջ:

Օլիվիեն իր նկարագրած դեպքերին մեծամասամբ ժամանակակից և սկանառես է, այնուամենայնիվ, նրա հաղորդած տեղեկությունները պետք է օգտագործել զգուշորեն և քննադատաբար: Օլիվիեի ուղեգրությանը միանշանակ զնախատական տալ չի կարելի, քանզի աշխատության մեջ կան և՛ օգուտաշատ, և՛ պակաս արժեքավոր տեղեկություններ:

ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ԵՊՀ)

ՄՈՍԿՎԱ-ԵՐԵՎԱՆ-ԹԵՀՐԱՆ ԱՌԱՆՅԶԸ ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ

Միջազգային կյանքի անցուղարձում միջազգային կազմակերպություններից զատ կարևոր դեր ու նշանակություն ունեն քաղաքական առանցքները: Առանցք ասելով հասկանում ենք որոշակի զորքալ հիմնախնդիրների շուրջ փոխահամաձայնեցված դաշինքի սանդղծումը կոնկրետ երկրների կողմից, որոնց շահերը այդ հիմնախնդիրներում համընկնում են:

Անդրկովկասում առանցքների ստեղծման շարժառիթ և դրոյապատճառ հանդիսացավ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, Ռուսաստանի ազդեցության քուլսցումը տարածաշրջանում և ուժերի վերադասավորությունը: Այս իմաստով հատկանշական է արագորեն ձևավորվող Տաշքենդ-Բաքու-Թրիլիսի-Կիև ՆԱՏՈ-յամետ առանցքը, որն ունի հստակ հակառուսական կողմնորոշում՝ Ռուսաստանին կտրել այս տարածաշրջաններում ընդարձակվելու հնարավորությունից: Այս պայմաններում առաջանում էր դրան հակակշիռ, ռուսական կողմնորոշում ունեցող մոր առանցքի ստեղծման անհրաժեշտությունը, որը և հանդիսացավ Մոսկվա-Երևան-Թեհրան առանցքը:

Այս առանցքի ձևավորումը օրյեկտիվ էր և արամարանական, քանզի այս տարածաշրջանում Մոսկվան կոնկրետ հիման հարցերի շուրջ դաշնակցային հարաբերություններ ուներ քե՛ր Իրանի և քե՛ Հայաստանի հետ, ընդ որում, վերջինիս հե՛տ՝ ռազմավարական դաշնակցային հարաբերություններ: Մյուս կողմից, գնալով զարգանում են Հայաստան-Իրան արևաքին առևտրական հարաբերությունները: Այս ամենի հետևանքով Մոսկվա-Երևան, Մոսկվա-Թեհրան և Երևան-Թեհրան եռանկյունին արամարանորեն պետք է վերածվեր Մոսկվա-Երևան-Թեհրան առանցքի:

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ)

ԲԻԱՅՆԻԼԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔԻ ԽՆԳՐԻ ՇՈՒՐՁ

1. Բիայնական տերության կազմավորման սկզբնական տարածքի վերաբերյալ գիտական գրականության մեջ արտահայտված կարծիքները կարելի է քաժանել երեք խմբի: Ըստ առաջինի, այն գտնվել է Վանա լճի հարավ-արևելյան շրջաններում (երեք գերագույն աստվածների պաշտամունքային գլխավոր կենտրոնների, մայրաքաղաքի և Արարտու լեռան տարածաշրջանում): Կարծիքների երկրորդ խումբը կապվում է Արամու արքայի «թագավորական քաղաք» Արծաշքուի տեղադրության հետ (Մփրատի վերջին հռասների շրջան, Արճեշ կամ Արծկե քաղաք): Երրորդ կարծիքի համաձայն, այդ տարածքը եղել է Արարատյան դաշտը (կամ Այրարատ մահանգը), որի անվան աստրական տարրերուսկն է «Ռուբարտու» երկրանունը: Նշված տեսակետներից ոչ մեկը, սակայն, առկա հարցերին չի տալիս սպառնիչ պատասխաններ:

2. Խնդրի լուծման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի Շուրիլի երկրի տեղորոշումը: Բիայնական առաջին արքաների տիրոջասաշարում այն հանդես է գալիս Բիայնիլիից առաջ («արքա Շուրիլի երկրի, արքա Բիայնիլի երկրի...»), ինչը ցույց է տալիս վերջինիս նկատմամբ Շուրիլի երկրի ունեցած առաջնությունը: Բիայնական և աստրական սկզբնաղբյուրների, ինչպես նաև լրացուցիչ այլ տվյալների համակողմանի քննությունը մեզ բերում է այն եզրահանգմանը, որ բիայնական տերության սկզբնատարածք Շուրիլի երկիրը գտնվել է Վանա լճից հարավ-արևմուտք, Կաշիարի լեռների շրջանում և համապատասխանում է աստրական արձանագրությունների Շուր(ի)ա / Մուրա/Մուրիանի քաղաքին/ երկրին:

3. Ելնելով մյուս տեղորոշումից, կարելի է անել մի ենթադրություն, որը հետագա ուսումնասիրությունների ընթացքում կարող է հաստատվել կամ մերժվել: Նույն Կաշիարի լեռներում աստրական աղբյուրների Ք.ա. 882, 879 և 866 թվականների դեպքերի կապակցությամբ հիշատակում են Թուրուսուի որդի Լապթուրու արքային, որն իշխում էր 60 ամբողջների: Տեղանքի

համընկնման, Լապրտրու և Լուրիպրի անունների հնարավոր նույնության (ք և պ բաղաձայնների դրափոխության դեպքում) հանգամանքները հաշվի առնելով՝ կարելի է ենթադրել, որ Սարդուրի Ա-ի հայր Լուրիպրին և Կաշխարի լեռներում իշխած Լապրտրուն նույն անձն են: Եթե այս ենթադրությունը հաստատվի, բիսյանական արքայացանկի առաջին մասը կունենա հետևյալ պատկերը. Թուրուսու (մինչև Ջ.ա. մոտ 885թ.), Լուրիպրի/Լապրտրու (Ջ.ա. մոտ 885-860/850թթ.), Սարդուրի Ա (Ջ.ա. մոտ 860/850-830/825թթ.), Իշպուհինի/Ուշպինա (Ջ.ա. մոտ 830/825-810թթ.) և այլն:

4. Ասուրական աղբյուրներում Ջ.ա. 859, 856 և 845թթ. հիշվող Արամու արքան, որն իրավամբ համադրվում է Հայկյան Արամի հետ, իշխել է Արարատ/դի քաղաքապետությունում՝ իր տիրակալության տակ միավորելով Հայկական լեռնաշխարհի հիմնական մասը, ինչի շնորհիվ էլ Ջ.ա. 9-րդ դարից սկսած Արարատ անվան ասուրական՝ Ուրարտու տարբերակը դառնում է լեռնաշխարհի ընդհանրական անվանումներից մեկը: Հետագայում Արարատ / Ուրարտու քաղաքապետության տարածքը նվաճվում է Շուրիլի-Բիայնիլիի արքաների կողմից, որոնք, հասկանալիորեն, իրենց չեն վերագրում նվաճված տերության անվանումը (թեպետ միջագետքյան աղբյուրները նրանց ճանաչում էին իբրև Ուրարտուի տիրակալներ):

5. Բիսյանական տերության կազմավորման սկզբնատարածքի պարզաբանումն օգնում է հասկանալու ոչ միայն պետությանը տրված անվանումները, այլև մշակութային ժառանգության ու փոխազդեցության մի շարք հարցեր՝ կապված, հատկապես, խեթա-միտանիական աշխարհի հետ: Այն նպաստում է նաև Հայաստանի հնագույն պատմության բազմաթիվ այլ հարցերի լուսաբանմանը:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՁԱՌԱ (ՕԼԻ)

*ԲԱՌԱԲԱՐԴՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ, ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ
ԵՎ ԹՈՒՐԹԵՐԵՆՈՒՄ
(Ձուգորդական վերլուծության փորձ)*

Նոր բառերի կազմության հիմնական միջոցներից է բառաբարդումը: Բարդ բառը միավոր է, որը կազմված է երկու կամ ավելի հիմքերից բառաբարդման ճանապարհով, և խոսքի հոսքում առանձնանում է իր կառուցվածքային ամբողջականությամբ:

Հայերերի բառաբարդման հարցերին անդրադարձել են Մ.Աբելյանը, Էդ.Աղայանը, Գ.Ջահուկյանը, Ս.Գալստյանը, Լ.Հովսեփյանը և ուրիշներ:

Հայերեն, անգլերեն, քուրբերեն լեզուների բառաբարդման համակարգերի գուգորդական ուսումնասիրությունը (մասնավորապես բարդ բառերի գոյական անուն պարունակող կադասայրների գուգորդումը) կարևորվում է ինչպես տեսական-լեզվաբանական, այնպես էլ մանկավարժական-ուսուցողական տեսանկյուններից. վերոհիշյալ լեզուներում բառաբարդման գործընթացների մասնությունների ու տարբերությունների վերհանումը կարող է նպաստել օտար լեզուների դասավանդման գործընթացին:

Կադասայրների բնութագրումը կապված է այն գործոնների հետ, որոնք օգտագործվում են բարդ բառերի դասակարգման ժամանակ: Հիմնական ուշադրությունը երկրադայրիչ բարդ բառերի նկարագրության վրա դարձնելու նպատակով կազմվել են խոսքի մասերի աղյուսակներ և որոշվել է նրանց հնարավոր կապակցելիությունը:

Եթե յուրաքանչյուր խոսքի մաս կարողանար կապակցվել մեկ այլ խոսքի մասի հետ և բարդ բառ կազմել, ապա կստացվեր 100-ից ավել բառաբարդական կադասայր: Ժամանակակից անգլերենում, հայերենում և քուրբերենում աղյուսակեա կադասայր է N+N կադասայրը: Անգլերենում այս կադասայրով կազմված բարդ գոյականները՝ կոմվերսիայի ենթարկվելով՝ հաճախ հանդիսանում են նաև բայերի առաջացման աղբյուր: Հայերենում այս կադասայրով կազմվում են բարդ գոյականներ և նույնիսկ անականներ:

Այս կադապարով կազմված համադաս բաղադրիչներով բարդությունները հանդես են բերում մի շարք իմաստային առանձնահատկություններ: Թուրքերենում ևս շարահյուսական այս կադապարով կազմվող բարդ գոյականների քիվը մեծ է:

Անգլերենում $A+N$ շարահյուսական կադապարով կազմվում են բարդ գոյականներ, իսկ հայերենում մաս ածականներ, որոնք մեծ մասամբ ունենում են որոշիչ-որոշյալ փոխհարարերությունը: Հաջորդ կադապարը $V+N$ շարահյուսական կադապարն է, որտեղ առաջին բաղադրիչը կոնկրետացնում է երկրորդ բաղադրիչի արտահայտված իմաստը: Գերանվանական բաղադրիչով կադապարները շատ քիչ են թե՛ հայերենում, թե՛ անգլերենում, վերջինում նրանք կենդանիների սեռը ցույց տվող բարդություններ են: $N+A$ ոչ-շարահյուսական կադապար է անգլերենում. սրանով կազմված բառերը գործածվում են գիտատեխնիկական և հրապարակախոսական գրականության մեջ:

Նույն հերթականությամբ ուսումնասիրվել են կադապարներ, որտեղ առաջին բաղադրիչն է $N /$ գոյականը/: $N+V$ պրոդուկտիվ կադապարով բայական գերադաս բաղադրիչով կազմվում են բարդ գոյականներ ու ածականներ անգլերենում և հայերենում:

Թուրքերենի դասավանդման գործընթացում մպատակահարմար է օգտագործել Նուրեթթին Քոչի լեզվաբանական դասագիրքը (Nurettin Koc, Yeni Dili bilgisi, Istanbul, 1990), որում արտացոլված են թուրքերենի բառարարդման հարցերը, դասագիրքն օժտված է մաս թուրքերեն-անգլերեն-ֆրանսերեն-գերմաներեն լեզվաբանական եզրերի համառոտ ուսումնական բառարանով:

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ԼԻ)

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԴԻՅԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Ուրարտական դիցաբանի ամբողջական կազմն ընդգրկված է Մեքի դրան արժանագրության մեջ: Կողմնակի որոշ տվյալներ են մատուցում մաս

ուրարտական մյուս արձանագրությունները: Դատելով Միերի դասն երկայացրած ցանկից, դիցանունները դասակարգված են խիստ պատճառարանված հաջորդականությամբ: Այստեղ յուրաքանչյուր դիցական միավոր զրադեցնում է իր կայուն, ամբազրված տեղը:

Ուրարտական դիցարանի ուսումնասիրությամբ զբաղվել են թագմարիվ արևելագետներ և հայագետներ դեռ անցյալ դարի կեսերից, ի փվս որոնց՝ Ն.Ադոնց, Գ.ր.Ղափանցյան, Բ.Պիտոբովսկի, Գ.Մելիքիշվիլի, Ն.Հարությունյան, Գ.Ջահուկան, Գ.Վարդումյան, Ս.Հմայակյան: Նախորդների ուսումնասիրությունները, բացառությամբ Ս.Հմայակյանի, միլիված են առանձին աստվածությունների կապերին, դրանց դիցական գործառությունների լուսարանմանը: Այսպես, շարունակելով Գ.ր.Ղափանցյանի մտուցումը, Գ.Մելիքիշվիլին փորձել է վերջնականապես տարբերակել իգական և արական աստվածություններին, Գ.Ջահուկյանը փորձել է հասկանալես պարզել հայկական տարրի առկայության խնդիրը, այն, քե որբանով է հայկական տարրն ընդգրկված ուրարտական դիցարանի մեջ և այլն: Վերջին հետազոտության հեղինակը՝ Ս.Հմայակյանը, դիցանունները դասակարգում է առաջին, երկրորդ և երրորդ խմբերի մեջ, ըստ նրանց գերակայության և գործառույթի կարեւորության:

1. Մեր ուսումնասիրության ելակետը դիցանունների լեզվական պատկանելության պարզարանումն է՝ նախ և առաջ անունների կազմությունը վերլուծելու միջոցով: Այդ նպատակով պետք է ներառենք ինչքան հնարավոր է շատ դիցանուններ և փորձենք պարզել համակարգի մեջ դրանց փոխառնությունները և ներքին օրինաչափությունները, նախքան արտաքին համեմատական բնության անցները:

2. Հասարակական արժեւորում ստացող յուրաքանչյուր լեզվական իրացում որոշակի լեզվոյորտի արգասիք է. դիցանունները, սակայն, հսկված են ավելի մեծ տարածման, քան սովորական անունները. տարածման և գործառության այդ ոլորտը պայմանականորեն կարելի է անվանել դիցոլորտ:

Միանգամայն պարզ է, որ բնմվող դիցարանի կազմը գուա ուրարտական լինել չէր կարող, ինչպես որ չէ հին աշխարհի և՛ ոչ մի դիցարան. ուրեմն պետք է փնտրել այն դիցոլորտները, որոնց մեջ որոշակի դեր է հատկացվել այս կամ այն դիցանվանը: Այստեղ կարող են փոխադարձորեն

օգտակար լինել և՛ լեզվական, և՛ արտալեզվական տվյալները:

3. Անվանական որոշակի կադասյար վերականգնելուց հետո պետք է վերծենք ուրվագծել դրանց գործառական հատկանիշները, այս անգամ հենվելով հիմնականում ոչ ուրարտական նյութի վրա: Այս առումով օգտակար ծառայություն կարող են մատուցել ինչպես առասպելա-ծիսական գուգահեռներն ու տոմարական ցուցումները, այնպես էլ տեղանվանական արտացոլումները:

Այսպիսով, ծավալվող ուղղությունները երեքն են.

ա) անվանարանական-բառակազմական քննություն,

բ) աշխարհագրական տեղորոշում (սա էլ երկբնույթ է. տվյալ աստվածության անվան կցումը տվյալ աշխարհագրական վայրին և երկրորդ՝ տվյալ աստվածության պաշտամունքային վայրերը),

գ) դիցական գործառույթի սահմանում:

4. Մեր ուսումնասիրությունը բացահայտել է լեզվական ներդրումները՝ խոռո-ուրարտական, հայկական, խեթա-տուվական, սեմական և կովկասյան: Անունների մեջ կան և՛ արմատական, և՛ բաղադրյալ կադասյարներ, ընդ որում, վերջիններս կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի.

ա) միաձանց,

բ) երկաձանց,

գ) երկբաղադրիչ բարդություններ:

ՄԻԶԱՅԵԼՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (ԱԻ)

*ՄՏՐՈՒԿ-ՎԱՐՉԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ
IX-XI Գ.Գ.*

Ղուլմեների՝ ստրուկ վարձկանության ինստիտուտը, որի հետևանքով դեռ XI դարի սեջուկյան արշավանքներից շատ առաջ բյուրբական աարը ներբափանցեց Մերձավոր և Միջին Արևելք, ձևավորվել է Արասյան խալիֆաներ Մամունի (813-817) և Մուրասիմի (833-842) օրոք, երբ

Խորասանյան ջոկատները, որոնց շնորհիվ Արասյաններն եկան իշխանության, մեծ մասամբ ցրվեցին և փոխարինվեցին հիմնականում քյոյրբական ծագում ունեցող վարձկաններից կազմված գորամիավորումներով:

Արևերսզխական գրականության մեջ տարածված է այն կարծիքը, որ քյոյրբական վարձն ռազմաջոկատների ներգրավումը խալիֆայության բանակներում արտացոլում է նրա տնտեսական բարգավաճման բարձր մակարդակը: Չհերքելով այս փաստը՝ պետք է նշել սակայն, որ դուրամական ջոկատների ներգրավման հետ կապված ծախսերը ծանր լծի պես ընկած էին պետության բյուջեի վրա: Աղբյուրները նշում են, որ միայն Սամարայում դուրամների վրա կատարված ծախսերը մեկ տարվա (867) ընթացքում կազմել են 200 միլիոն դինար, որը հնարավոր է ամբողջ կայսրության տարածքից հավաքված 2 տարվա խարջին (հարկին): Նման գումարներ կարող էին հավաքվել միայն կառավարության կողմից հարուստ քաղաքացիներին հարկադրարար պարտադրելու միջոցով: Հետևաբար բանակում իրականացված ռեֆորմը, որն արտահայտվեց ռազմական վարձկան ուժի ներգրավումով, հազիվ թե կարելի է տնտեսական բարգավաճման ցուցանիշ համարել ամբողջ կայսրության տարածքի համար:

Թյուրք ստրուկների զանգվածային զնումը (հիշատակություններ են պահպանվել այն մասին, որ Մամունի հրամանով Սամարղանդի ստրկավաճառության շուկայում գնվել են 3000 ստրուկներ) Արասյան խալիֆների կողմից Շաշի, Իֆսիջարի, Սամարղանդի շուկաներում նույնպես կոնկրետ տնտեսական բարգավաճման ցուցանիշ չի կարելի համարել, քանզի խազարների դեմ խալիֆայության մղած մշտական պատերազմների, ինչպես նաև Մավերաննահիի և Խորասանի սահմաններում քյոյրք ցեղերի դեմ Սամանյանների, Տահիրյանների (հետագայում մաս Դևազմեսիների) վարած պատերազմների արդյունքում զգալիորեն մեծացավ քյոյրք ստրուկների ներհոսքը խալիֆայության, ինչի հետևանքով, բնականաբար, նրանց զինը, արարական նվաճումների սկզբնական շրջանի համեմատությամբ, որոշ չափով նվազեց:

Միևնույն ժամանակ պետք է նշել նաև այն փաստը, որ խալիֆները զգալի քանակությամբ ստրուկներ ձեռք էին բերում անվճար, այսինքն՝ նրանց

հաճախ նվիրաբերում էին ստրուկներ կամ ստանում էին որպես հարկ: Անհրաժեշտ է նկատի առնել նաև այն, որ X դարում կայսրության փաստացի տարրերի անկախացման և տրոհման հետևանքով զգալիորեն կրճատվեցին Բաղդադի կենտրոնական իշխանությանը արամադրվող հարկերը, որի արդյունքում խիստ նվազեցին խալիֆների եկամտունեքը և նրանք սկսեցին ֆինանսական զգալի դժվարություններ կրել վարձու ռազմաջոկատների պահպանման հետ կապված ծախսերի հարցում: Իրն-ալ-Ասիբը նշում է, որ 940թ. խալիֆը ստիպված եղավ վճարել զորքին իր սեփական զանձարանից 500.000 դինար, երբ Բաղդադը տնտեսական և սոցիալական տեսակետից շատ դժվարին ժամանակներ էր ապրում: Համեմատության համար ասենք, որ, օրինակ, Հյուսիսային Աֆրիկայում Տուլունիների դինաստիայի տիրույթներից ստացվող հարկերը կազմում էին ընդամենը 1.400.000 դինար:

X-XIIդդ. ընթացքում վարձավճարի ուշացման հետևանքով բյուրք զինվորները հաճախ խռովություններ էին քարձրացնում, ինչը շատ ծանր էր անդրադառնում Բաղդադի խաղաղ բնակչության վրա: Օրինակ, 1000 թվականին վարձավճարի ուշացման պատճառով բուիդյան վեզիր Աբու Նասր Սաբուրի դեմ խռովություն բարձրացրին բուիդյան զվարդիայի բյուրքերը: Վերջիններս իրենց աջակցող Բաղդադի սուննի թաղամասերի բնակիչներին հետ հարձակվեցին շիաների Կարխա թաղամասի վրա, որտեղ պատսպարվել էր վեզիրը: Սկսվեց կոտորած, որի արդյունքում երկկողմանի բազում զոհեր եղան: Անկարգություններին վերջ դրվեց միայն այն ժամանակ, երբ բյուրքերին արվեցին վարձավճարները:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ բանակում դուլամական համակարգի ներմուծումը պայմանավորված չէր Աբասյան խալիֆայության տնտեսական բարգավաճմամբ և տնտեսական մակարդակի բարձրացման ցուցանիշ չէր, այլ որոշակի նպատակի հետապնդող քաղաքական քայլ, որն ուղղված էր խորասանյան ջոկատների քաղաքական նկրտումների և շահերի չեզոքացմանը:

ՌԱՄԱԶՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ (ԻԿԿ)

«ԶՅՈՌՈՂԼԻ» ԹՅՈՒՐԶԱԿԱՆ ԷՊՈՍԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

«Զյոռողի» էպոսն ուշ ժամանակաշրջանի (17-րդ դ.) ստեղծագործություն լինելով հանդերձ՝ բյուրբական մյուս էպոսների և հերոսական ասերի համեմատ, այնուամենայնիվ, իր տարածվածության տեսակետից նախադեպ չունի: Այս վիպական-բանահյուսական յուրօրինակ հուշարձանը համընդհանուր ընդունելության է արժանացել Տյան-Շանից մինչև Բալկաններ, Կասպից ծովից մինչև Սիրիա՝ ամենատարբեր ազգերի շրջանում:

Էպոսի գրատումից ի վեր հետազոտողներին մշտապես զբաղեցրել են նրանում արտացոլող իրադարձությունների և գործող անձանց, մանավանդ, Քյոռողլու կերպարի պատմականության, էպոսի ձևավորման ժամանակաշրջանի և տարածաշրջանի հարցերը: Դրանք քննարկվել են անցյալ դարավերջի, դարասկզբի, ինչպես նաև ներկայիս բազմաթիվ հեղինակների աշխատություններում, որոնք, սակայն, մեծամասամբ համապարփակ բնույթ չկրելով՝ լիովին չեն լուսարանել նշված հարցերը: Պատկերն այլ է, երբ շրջանառության մեջ են դրվում և վերլուծվում հայկական աղբյուրները:

Համեմատության համար պետք է նշել, որ անհրաժեշտ բավականաչափ տեղեկություններ օտար (բուրբական, պարսկական և այլ) աղբյուրներում չեն հանդիպում: Միայն 17-րդ դ. բուրբ պատմիչ Էվիյա Չելեբին է իր ուղեգրություններում հաղորդում Քյոռողլու մասին որոշ տեղեկություններ, որոնք հիմնականում աղոտ ահեղակներ լինելով՝ բազմաթիվ բյուր կարծիքների տեղիք են տվել: Առավել արժանահավատ, սակայն կրկին հատվածական տեղեկություններ պարունակում են Թուրքիայի պետական արխիվներում պահպանվող 1579-1595թթ. քվազբվող փաստաթղթերը:

Էպոսի հիմքում ընկած պատմական զլխավոր իրադարձություններն առնչվում են 16-17-րդ դդ. Օսմանյան կայսրությունը ցնցած ջալալիների ապստամբություններին, որոնց տարածման շտապիղճ ի տարբերություն

արևելյան խմբերի տարբերակների (քուրքմենական, ուզբեկական, տաջիկական, դազախական և այլն)՝ ընդգրկում է հենց արևմտյան տարբերակների (քորթական, հայկական, ադրբեջանական, բրդական, վրացական և այլն) ստեղծման ու ձևավորման տարածքը: Հատկանշական է, որ ունենալով կայուն պատմագրական ավանդույթ՝ տվյալ ժամանակաշրջանի հայկական բոլոր աղբյուրները (Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանցը», Գրիգոր Դարանաղցի-Կամախեցու «Ժամանակագրությունը», Երեմիա Ջյոմուրճյանի «Պատմություն համառոտ ԴՆ դարոյ Օսմանցոց քազաւորանցն» աշխատությունը, Ազարիա Սասնեցու «Ողբը», ինչպես նաև 16-18-րդ դդ. մանր ժամանակագրություններն ու ձեռագիր հիշատակարանները), ոչ միայն արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում, այլև բույլ են տալիս պատասխանելու էպոսի ուսումնասիրության հետ կապված բազմազան հարցերի: Դրանցում առատ տեղեկություններ կան ինչպես Ջյոռողոս, այնպես էլ էպոսի պատմական մախատիպեր ունեցող մյուս հերոսների (Գգիբողլի Մուսաաֆա բեկ, Քոսա Սաֆար, Թամղրի Թանիմազ, Դելի Հասան և այլք) մասին:

Ընդհանրապես, տվյալ հարցին անդրադառնալիս հայ մատենագիրներից լավագույն դայքում նշվել են միայն Առաքել Դավրիժեցին և Եղիա Մուշեղյանը: Այնինչ, այդ կերպ անտեսվում են մանր ժամանակագրությունների և այլ աղբյուրների հեղինակները:

Չնայած Ջյոռողոս և նրա զինակիցների վերաբերյալ հաղորդած տեղեկությունների հսկիքն և ամփոփ լինելուն, ցայսօր էլ Դավրիժեցու երկը (17-րդ դ.)՝ կապված էպոսի ուսումնասիրության հետ, մնում է հնագույն վավերական և հավաստի աղբյուրը: Նշված ջալալի առաջնորդներին հիշատակում է նաև 17-րդ դ. հեղինակ Ավետիք ժամանակագիրը: Բացառապես Գգիբողլի Մուսաաֆայի վերաբերյալ հսգվագյուտ տեղեկություններ է հայաճում Գրիգոր Դարանաղցին (Կամախեցի, 17-րդ դ.), որին մասամբ լրացնում են հենց իր խմբագրած 17-րդ դ. ժամանակագրությունը, 17-18-րդ դդ. մանր ժամանակագիրներ Վարդան Բաղիշեցին, Ղևոնդ Տոսպեցին, Հարություն Խալֆայանը և ուրիշներ:

Քոսա Սաֆարի վերաբերյալ ընդարձակ տեղեկություններ է հաղորդում 17-րդ դ. հայ տաղասաց Ազարիա Սասնեցին իր «Ողբում»:

Իր աշխատության մեջ Զյոռողյուն և Էպոսում հիշվող մյուս ջալալի առաջնորդներին հականե- հանվանե հիշատակում է 17-րդ դ. քանաստեղծ և պատմագիր Երեմիա Զյոմուրճյանը: Էպոսի հետ կապված բազմազան արժեքավոր տեղեկություններ է հայտնում 18-րդ դ. հայ մատենագիր Եղիա Մուշեղյանն իր 1721 թ. Թավրիզում գրված “Գիրք խաղից երաժշտականաց” տաղարանում, որը գրառված հարակից մեկնաբանություններով ցայսօր էլ համարվում է Զյոռողյու մասին պատմություններ և երգեր պարունակող տերտերից հնագույնը: Զյոռողյու մասին հիշատակում և խաղերից մեջբերում է անում նաև Հովսեփ Էմինն իր ինքնակենսագրական երկում (18-րդ դ.):

Միով բանիվ, «Զյոռողյի» էպոսի ուսումնասիրության բազմազան հարցերի առնչությամբ հայկական աղբյուրները հաղորդում են արժեքավոր և հաճախ եզակի, հազվագյուտ տեղեկություններ: Ընդ որում, հենց դրանց հիման վրա կարելի է վերջնականապես եզրակացնել, որ ա) էպոսում հիմնականում արասցողված են 16-րդ դ. վերջին և 17-րդ դ. սկզբին Օսմանյան կայսրությունում բռնկված ջալալիների ապստամբությունները, հենց այդ դեպքերն են կազմում էպոսի պատմական հիմքը, բ) էպոսի բազմաթիվ կենտրոնական կերպարներ՝ Զյոռողյին և նրա զինակիցները միանգամայն իրական պատմական անձնավորություններ են. առկա են նրանց պատմական նախատիպերը, գ) Զյոռողյու խաղերը և նրա մասին գրույցները 17-րդ դ. առաջին կեսին արդեն իսկ ստեղծված և տարածված էին: Փաստորեն, էպոսը սկսել է ստեղծվել և ձևավորվել 17-րդ դ. և հետագա ժամանակաշրջանում:

ԹՈՒՆԱԹՅԱՆ ԿԱՐԵՆ (ՊԻ)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՐԱՅՈՒՅՅՆԵՐԸ

ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼԸԻ ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

1. Օրացույցի տարբեր դասերի ծագման պատմությունը քաղաքակրթության ընթացքի ուղույն արտացոլումն է: Մարդու կենսական-կիրառական պահանջների աճի և ստեղծագործ ունակությունների

զարգացման շնորհիվ վաղնջական անցյալում առաջացել են ժամանակահատվածների ընկալման և չափման առաջին պարզունակ եղանակները՝ հիմնված կենսաբանական ու կենցաղային, երկրային ու երկնային երևույթների և գործունեության ժամանակային բնութագրերի վրա: Մ.թ.ա. VI-IV հազ. երկնային մարմինների շարժման հիման վրա կառուցված օրացույցները գերիշխող են դառնում, ուստի, պատմությանը հայտնի հազարավոր օրացույցների մեծամասնությունը դասդասում ենք ըստ աստղագիտական հիմքի. լուսնային (ԼՕ), լուսնաբեզակնային (ԼԱՕ), լուսնաբեզակնամոլորակային, աստղային և արեգակնային (ԱՕ):

2. Հին Արևելքում հայտնի էին բոլոր այս դասերի օրացույցները: ԼՕ-ը, ամենայն հավանությունը, ստեղծվել է հնդեվրոպական նախահայրենիքում, մինչև լեզվամիասնության առաջին տրոհումները՝ մ.թ.ա. V-III հազ. միջև: Այս են վկայում լեզվաբանական-գործառության վերլուծությունը և համեմատական տոմարագիտությունը, որոնք ԼՕ-ի աարբերակների ծագման, փոխանցման ու տարածման արեալների ուսումնասիրման միջոցով ուրվագծում են ճառագայթած քաշխտմ: ԼՕ-ի հենքի կատարելագործման շնորհիվ ձևավորված ԼԱՕ-ը մ.թ.ա. III-II հազ., դեռևս կիսավարտ վիճակում կիրառվում էր Շումերում, Բաբելոնում, Ասորեստանում և Հայաստանում: Մ.թ.ա. I հազ. այն ավարտում տեսք ստացավ՝ մշակվեց շակունների համակարգը, որը, բարդությամբ հանդերձ, մեծ ճշտություն էր ապահովում, ուստի և տարածվեց գրեթե ողջ Հին Աշխարհում: Իսկ մինչ այդ, Եգիպտոսում, մ.թ.ա. IV, և ըստ նորագույն հետազոտությունների՝ Հայկական լեռնաշխարհում IV-III հազ., աստղերի և Արևի դիրտումների միջոցով և երկրագործական-նստակյաց կյանքի պահանջները բխելով՝ ծագել են պարզագույն ԱՕ-ները, որոնք հիմք դարձան Հույան (XVI դարից՝ Գ-րիզոյան), այսինքն՝ այժմյան հանրագիտակցության և Բուն Հայոց Թվականի:

3. Հայկական օրացույցի պատմությունը բավականաչափ ուսումնասիրված է: Համարվում է, որ մ.թ.ա. III-II հազ. ունեցել ենք ԼՕ և ԼԱՕ, իսկ ԱՕ ենք կիրառել առնվազն մ.թ.ա. 457 թվականից: Սակայն, Մեքի դրան արձանագրության վերլուծությունը նշում է յուրօրինակ թվաբանական-տոմարական հենք, որ բնորոշ է ԱՕ-ին: Պետք է ընդունել, որ մ.թ.ա. IX-VI դդ.

հայոց առմարն արդեն արեգակնային էր: Սա հաստատվում է քիմիական արքայական վահանների և Բարալեթի բրոնզե սկավառակի նախազարդման օրինաչափությունների քննությամբ: Ավելի վաղ, մ.թ.ա. XV-XIII դդ., խերական աղբյուրներն են օրացույցին առնչվող տեղեկություններ հաղորդում. հայասական դիցաբանի աստվածների քիվը՝ 14, խերերեն «արմա» (լուսին) և հայերեն «ամիս» բառերի աղերսը:

Հայաստանի մեգալիթների առմարագիտական ուսումնասիրությունը հավաստում է երկաթի և բրոնզի դարերում մեր օրացույցի զարգացման բարձր մակարդակը: Լոռի-րեդի մոտակա Կողես, Բասենի Արմալու գյուղերի և շատ այլ բրոնզեդարյան կրոնիկներ օրացուցային թվեր են հուշում: Մ.թ.ա. III հազ. սկզբին Մեծամորում դիտվել է Սիրիուսի ծագումը, որ կապված է Ամանոթի հետ: Ջարահունջի (Միսիանի շրջան) աստղադիտարանում XXV դ. հետևում էին պայծառագույն աստղեր Արկտուրի, իսկ IV հազ. սկզբին՝ Կապելլայի շարժումներին:

«Գլխամեշ» էպոսում հիշատակվում են Արևի ընթացքի պահպան կարիճ-մարդիկ. սա առնչվում է Կարիճ համաստեղությանը և Արատտա երկրին: Եվրոպական աստղագետ-պատմաբանների հետազոտությունները վկայում են մեր լեռնաշխարհում III հազ. սկզբին աստղային-արեգակնային օրացույցի առկայությունը: Դրա ստացույցն են նաև նախնյաց մշակութային բարձր մակարդակի հզոր կողմն ժայռապատկերները (մ.թ.ա. VII-I հազ.) և հայոց առմարին տրված հնաշունչ անվանումները՝ Հարեթյան, Թորգոմյան, Ասրանգյան, Հայկազյան և Արամյան:

Կենդանակերպի համաստեղությունների առանձնացման և անվանակոչման ժամանակի որոշմամբ, օրացույցում տարեսկզբի և արևադարձների տոների հաշվարկմամբ, դիցաբանական, հնագիտական-ազգագրական և այլ նյութերի համակարգված վերլուծությամբ ցույց է տրվել, որ մեր լեռնաշխարհի բնիկները ԱՕ են կիրառել մ.թ.ա. VI հազ. կեսերից:

Ուստի վստահորեն կարելի է պնդել, որ մեր ժողովրդի ստեղծագործության այս կարևոր ոլորտը՝ օրացույցը ևս եղել է առաջնային և վճռորոշ ազդեցություն բողի շրջակա երկրների և ազգերի ժամանակաչափ համակարգերի ծագման ու զարգընթացի վրա:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ)

«ԱՐՈՒԲԱՆԻ» ԴԻՅԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉ

Արուրանին՝ Խաղի ասածու կինը, առանճնահաստուկ տեղ է զբավում վանյան (բիսյանական) դիցարանում: Աստվածների և աստվածուհիների մայրը լինելով հանդերձ, նա եղել է սիրո, պաղաքեբարության, ինչպես նաև արհեստներն ու արվեստները հովանավորող դիցուհի: Արձանագլուխություններում այս աստվածուհու անունն է 'A-a-ru-ba-a-ni-e, 'A-a-ru-ba-i-ni-e, U-a-ru-ba-ni-e, սրանցից բխեցվում են դիցանվան Յարուրանե, Արուրանե, Վարուրանե, Ուարուրափնի ընթերցածները:

Ասորեստանյան աղբյուրներում Արուրանին հիշատակված է «Բազմաշատ» կամ «Բազրարբո» անունով և նույնացվում է Իշրաք դիցուհու հետ: Մենք հավիված ենք այն տեսակետին, որ «Բազրարբո (Բազմաշատ)» անունը խորհրդանշում է դիցուհու պաղաքեբարության հատկանիշը և ընդունում ստուգարանության bag («աստված») - bar («բերք») - tu (աբաղեղենի իզական սեղի վերջավորություն) կամ bag («աստված») - mastos (հուն. «գանջ, կուրծք, ստիկը, մաև բլուր») առաջադրված ապրերակները:

Մենք գտնում ենք, որ «Արուրանի» դիցանունը ծագում է հնդեվրոպական *arbh, *rabh արմատից, որի ժառանգներն են՝ հայերենում արբանյակ - «ծառա, սպասավոր, օգնական, հետևորդ, ընկեր», սանս. arbha - «փոքր, բույլ աղա», հայ. rabu [robu] - «ծառա, սպասավոր», rabota - «աշխատանք», ռուս. rabota - «աշխատանք», rab - «ծառա, սարուկ», raba - «աղախին», rebionok - «մանկիկ», հասար. arbedi, անգլոս. carfob, գերմ. arbeit - «աշխատանք, ևնդություն»:

Արուրանի դիցուհին իր անվամբ և կոչմամբ կարծես ընդհանրացնում է *arbh, *rabh արմատի նշյալ զարգացումներն ու փոխակերպումները: Այսպես, Արուրանին գերազույն ասածու՝ Խաղիի կինն էր, կողակիցն ու ընկերը, օգնականն ու ծառայակիցը. դիցուհին իր անունն արբանյակն էր՝ ուղղակի իմաստով: Հետաքրքիր է, որ Վանի բարբառում պահպանվել է ԱՐԲՆԻԿ - «օգնական» ձևը: Արբուրանին, լինելով երկրագործության,

խաղողագործության, զինեզործության և արհեստների հովանավորողը, հնարավոր է, որ աշխատանքը խորհրդանշեր ընդհանրապես: Դրան ավելացնելով նաև դիցարանի վառ արտահայտված հայրիշխանական ուղղվածությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ դիցուհին դիավել է նաև Խաղիի ծառա - աղախինը, սպասավորը: Դիցանունը հնարավոր է պահպանած լինի նաև մայրասավածության ըմբռնումներին հատուկ սերնդի շարունակության ու պահպանության, նաև սիրո հատկանիշները, որոնք արտահայտված են Արբուն-Արբունք - «չափահասություն» նաև «օրք» [հմմտ. arbh] բառերում:

Այսպիսով, «Արուրանի» փաստորեն նշանակում է ԱՐԲԱՆՅԱՆ՝ լայն ըմբռնմամբ՝ զրնկեր, օգնական, ծառայակից, ծառա, աղախին, կողակից», կապվում է նաև ԱՐԲՈՒՆԷ «չափահաս» իմաստի հետ:

ՎԻՐԱԲՅԱՆ ԴԱՎԻԹ (ԵՊՀ)

ՊԱՐՍԻՅ ԾՈՅԻ ԵԳՆԱԺԱՄԸ

1990թ. Իրաքը Իրանից իր գոբրերի վերջնական դուրսերևումից 20 օր առաջ՝ օգոստոսի 2-ին անսպասելիորեն ներխուժում է Զուվեյր և մի քանի օրվա ընթացքում բռնակցում այն:

Օգոստոսի 8-ին Իրաքը հայտարարում է Զուվեյրի վերջնական միացման մասին, Զուվեյրը հռչակվում է Իրաքի 19-րդ նահանգ: Դա տեղի է ունենում Սաուդյան Արաբիայի Ջիդդա քաղաքում քուվեյթ-իրաքյան բանակցությունների տապալումից ամիջապես հետո: Միջազգային հանրության համար դա անընդունելի էր, և ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհուրդը մի շարք սրշումներ ընդունեց Իրաքի վերաբերյալ: Դրանցից թիվ 678-ում խոսվում էր տարածաշրջանում խաղաղության և անվտանգության վերականգնման համար բոլոր հնարավոր միջոցները կիրառման մասին: Եվ ահա 1991 թ. միջազգային զինված ուժերը սկսում են «Փոքրիկ անապատում» անվանումը կրող գործողությունը, որը տեղի է ունենում՝ սկսված հունվարի 17-ից: Զուվեյրի ազատագրումից հետո ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհուրդը ընդունում է թիվ 686 և 687 որոշումները հաշտության պայմանների և Օոցի

ճգնաժամի կարգավորման ընդհանուր ուրվագծերի վերաբերյալ: 1994թ. նոյեմբերի 10-ին Իրաքը վերջնականորեն ճանաչում է Ջուվեյբի անկախությունը, նրա սահմանները և տարածքային ամբողջականությունը: Այդ ժամանակ մեծ դեր են խաղում մի կողմից ԱՄՆ-ի մարտական դիրքերը, մյուս կողմից՝ ռուսական դիվանագիտությունը: Իրաքում ստեղծվում են անվտանգության գոտիներ, որոնց վերահսկողությունը իրենց վրա են վերցնում ԱՄՆ-ի զվսավորած հակաիրաքյան կոալիցիայի զինված ուժերը: ՄԱԿ-ի որոշումների համաձայն արգելվում էր Իրաքից արտահանել ցանկացած տեսակի ապրանք, իսկ ներմուծել բույլատրվում էր միայն մթերք և դեղորայք, ինչպես նաև քաղաքացիական բնակչության հիմնական պահանջումները բավարարող սպարանքատեսակներ: ՄԱԿ-ի քիվ 715 որոշմամբ Իրաքի ռազմաթյունաբերությունը դրվում է երկարաժամկետ վերահսկողության տակ, ստեղծվում է հստույկ հանձնաժողով, որն իրականացնելու է իրաքյան մասսայական բնաջնջման զենքերի, նրանց պատրաստման համար հումքի ու տեխնիկական սարքավորումների քացահայտումը և ոչնչացումը: Օգտագործելով բրդական խմբակցությունների պայթյալին իրաքյան զորքերի միջանտության առիթը՝ ԱՄՆ-ը հրքիռային հարվածներ է հասցնում իրաքյան ռազմական օբյեկտներին: Ռազմական ընդհարումների, իրան-իրաքյան պատերազմի և Շոցի ճգնաժամի ընթացքում, իսկ այնուհետև դրանց հետևած շրջափակման հետևանքով՝ երկիրը ընկնում է սոցիալ-տնտեսական ծանր կացության մեջ: Խիստ նվազում է բնակչության կենսամակարդակը, իրեն զգացնել է տալիս սննդամթերքի և դեղորայքի պակասը: Սկսած 1996թ., ՄԱԿ-ը բույլատրում է Իրաքին տարեկան վաճառել 4 մլրդ. դոլարի նավթ բնակչության համար ապրանքներ գնելու համար:

1997թ. սկսվում է Շոցի ճգնաժամի II փուլը: Գա տեղի է ունենում, երբ ՄԱԿ-ի հատուկ հանձնաժողովը ցանկանում է անցնել նախագահական դրյակների ստուգմանը: Ս.Հունեյնը հայտարարում է, որ դա Իրաքի պատվի նվաստացումն է և ներողություն է հանձնաժողովի ղեկավար Ռիչարդ Բալտերին ԱՄՆ-ի օգտին լրտեսության մեջ: Իրադարձությունները զարգանում են չափազանց կտրուկ և արագ: ԱՄՆ-ը նոր ռազմական ճնշման անհրաժեշտության մասին է հայտարարում, սակայն այս անգամ արդեն ոչ

բոլոր երկրներն են, որ անվերապահորեն պաշտպանում են ԱՄՆ-ի դիրքորոշումը, ամեն պահ թվում է, թե ռազմական բախումը անխուսափելի է, սակայն, ի վերջո, շնորհիվ Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի դիվանագիտական ջանքերի, հնարավոր է դառնում կանխել երկրորդ ռազմական բախումը, որը հնարավոր է վերածեր (ըստ որոշ քաղաքագետների) նոր համաշխարհային պատերազմի: Եզնաժամի պատճառով իրենց դիրքերը և միասնության միտումները խախտեցին արաբական երկրները, օգտվելով առիթից՝ ԱՄՆ-ը աճեցրեց իր ռազմական ներկայությունը Պարսից ծոցում, իսկ ՕՊԵՎ-ը քավակահին զիջեց իր դիրքերը: Իրաքը թույլատրեց իր նախագահական նստավայրերի ստուգումը: Աշխատանքի ավարտից հետո հատուկ հանձնաժողովը ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդին ներկայացրեց իր զեկուցումը, որին ծանոթանալուց հետո Խորհուրդը հրաժարվեց չեղյալ հայտարարել Իրաքի դեմ ուղղված սանկցիաները: Որոշ քաղաքագետներ դա կապում են Իրաքի կողմից ՄԱԿ-ի կարգադրությունների ոչ բարեխիղճ հետևման, իսկ ոմանք՝ միջազգային շուկայում նավթի գների իջեցման հետ: Ինչևէ, արդեն նույնիսկ ԱՄՆ-ի մարդասիրական կազմակերպությունների կողմից օգնություն է ուղարկվել Իրաք (դա ճգնաժամի կարգավորման գործում քավակահին առաջընթաց քայլ է), սակայն Իրաքի դեմ ընդունված սանկցիաները դեռևս ուժի մեջ են, և քսանի դեռ դրանք գոյություն ունեն, ճգնաժամը չնայած ստեղծված, բայց լիովին սպառված չէ, ռուսի ժամանակը ցույց կտա, թե ինչպես և որ ուղղությամբ են զարգանալու հետագա իրադարձությունները:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՎԱՀՐԱՄ (ԱԻ)

ՄՈՍՈՒԼԻ ԽՆԴՐԻ

ՎԵՐԱԿԵՆԴԱՆԱՅՄԱՆ ՓՈՐՉԵՐԸ (1926-1998 թթ.)

Մերօրյա քաղմաքիվ կոնֆլիկտների և խնդիրների արմատները հասնում են մինչև մեր դարի 18-20-ական թվականները: Ներկայիս Հյուսիսային Իրաքի (Օսմանյան կայսրության Մոսուլի վիլայեթի) համար 1918-1926թթ. ընթացած

անգլո-բուրբական տարածքային և նավթային պայքարը ավարտվեց Անգլիայի հաղթանակով: 1925թ. դեկտեմբերի 16-ին Ազգերի Լիգայի խորհուրդը որոշում ընդունեց Մոսուլի նավթային վիլայեթը բաղնել Անգլիայի ենթամանդատային Իրաքի կազմում: Սկզբում Թուրքիան շընդունեց այդ որոշումը, սակայն սաֆեի ուշ հարկադրված էր գնալ փոխզիջման և 1926թ. հունիսի 5-ին ստորագրվեց անգլո-իրաք-բուրբական պայմանագիրը. Թուրքիան համաձայնվում էր զիջել Մոսուլի վիլայեթը, փոխարենը Իրաքը պարտավորվում էր Թուրքիային զիջել Թուրքական նավթային ընկերությունից ասպագայում ստանալիք իր եկամտի 10%-ը: Սակայն Թուրքիան երբեք չմոռոցավ Մոսուլը: Եղել են բուրբ-իրաքյան անճախադեպ մերձեցման պահեր՝ 1937թ. Սասաղապատի պակտը, 1955թ. Բաղդադի պակտը, փոխադարձ այցելություններ և համագործակցություն քրդական հարցում, սակայն Իրաքի թուլացման և Թուրքիայի դերի մեծացման ցանկացած շրջանում կամ Հյուսիսային Իրաքում իշխանության վակուումի առաջացման պայմաններում (2-րդ աշխարհամարտի տարիներին, 1958թ. Իրաքում հուլիսյան հեղափոխությունից հետո, 1974թ.-ի Կիպրական իրադարձություններից և 1980թ. Թուրքիայի սեպտեմբերյան հեղաշրջումից հետո, ինչպես նաև իրանա-իրաքյան և Պարսից ծոցի պատերազմներից հետո, երբ Հյուսիսային Իրաքում առաջացավ իշխանության վակուում) Թուրքիայում ակտիվացել են ուսանչխտական արամադրությունները Մոսուլի (Հյուսիսային Իրաքի) նկատմամբ: Խնդիրը լուսարան էլիս պետք է ուշադրություն դարձնել մի շարք կարևոր կետերի վրա.

1. Թուրքիայում ուսանչխտական արամադրությունների աճը Հյուսիսային Իրաքի նկատմամբ, պահի պատենությունից և իրատեսությունից ելնելով՝ Թուրքիայի ձգտումը առնվազն փաստացի վերահսկողության տակ պահել Հյուսիսային Իրաքը.

2. Իրաքում Զրդական ինքնավարության ստեղծումը և նրա դերի փոքրացման ձգտումները ու միառումը,

3. Թուրքական բանակի մշտական ներխուժումները Հյուսիսային Իրաք, վերջինիս նպատակները, Իրաքի և մեծ տերությունների դիրքորոշումը հիշյալ խնդրի նկատմամբ,

4. Թուրքիայում տեղաբաշխված ՆԱՏՕ-ի (հիմնականում ԱՄՆ-ի)

նագմական կոնսիդեզենտի խնդիրը,

5. Հյուսիսային Իրաքի հեա «Ֆեդերացիայի» և «անվտանգության բուֆերային գոտու» ստեղծման Թուրքիայի նպատակները (այդ նպատակով Թուրքիան պետք է ապացուցի, որ միջաբրդական անհանրաշխարհյան ներկա պայմաններում Քրդական ինքնավարությունն իրեն չի արդարացնում և չի սպառնում անվտանգությունը): Թուրք հեղինակ Այլա Անթեփլին գտնում է, որ Մոսուլի նկատմամբ ռևանշիստական տրամադրությունները և ցանկությունը՝ կիրառել «Կիպրական մոդելը» նաև Մոսուլի նկատմամբ, Թուրքիայում սկիզբ են առնում 1980թ. սեպտեմբերի 12-ից, այսինքն՝ Թուրքիայում տեղի ունեցած հեքրական ռագմական հեղաշրջումից հետո: Միաժամանակ պետք է նշենք, որ 1983թ. մայիսին տեղի ունեցավ մի միջադեպ, որը միջազգային հանրությունն անվանեց «արկածախնդրություն 83», իսկ Թուրքիան՝ «սահմանափակ օպերացիա»։ Թուրքական բանակը, անցնելով Իրաքի սահմանը և խորանալով իրարյան տարածքում, ռագմական գործողություններ սկսեց բարդ սպատամրների և խաղաղ բնակչության դեմ: Հետագայում՝ հատկապես Պարսից ծոցի պատերագմից հետո, վերոհիշյալը կդառնա սովորական երևույթ:

Ինչ վերաբերվում է Պարսից ծոցի պատերագմից հետո ստեղծված Քրդական ինքնավարությանը, ապա բերև գուգահեռականներ պետք է անցկացնել ոչ այնրան Շեյխ Մահմուդի ժամանակաշրջանի հետ, որրան 1970-1974թթ. (1974թ-ի մարտի 11-ին իրարյան իշխանություններն ընդունեցին «Քրդական ինքնավար շրջանի» մասին թիվ 33 օրենքը): Երկու դեպքում էլ Իրաքը բույլ էր, Հյուսիսային Իրաքում կար իշխանության վակոտում, երկու դեպքում էլ ինքնավարությունը պահանջվում էր ներքից, սակայն տրվեց վերևից և տարու պահից իսկ սկսած նկատվեց այդ ինքնավարության դերի և նշանակության փորրացման ձգաումն ու մխոումը: Տարրերությունը բերև այն է, որ Պարսից ծոցի պատերագմից հետո բրդական խնդիրն Իրաքում միջազգայնացվեց:

Իրարյան վերջին իրադարձությունների «նորույթը» նրանում է, որ այն լավ մոտացված էինն էր (այդ թվում և Թ.Օգալի առաջարկած Ֆեդերացիայի գաղափարը, որը սկիզբ է առնում դեռ Քենալի ժամանակաշրջանից, ինչպև նաև արագ կողմնորոշման ուժերի տեղարաշխման գաղափարը, որը սկիզբ

էր առնում 80-ական քվականներից և պետք է ուղղված լիներ ԽՍՀՄ-ի դեմ. ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո նրա դերը վերագնահատվեց): Չնայած պաշտոնական ոչ մի փաստաթղթում Թուրքիան չի նշել Իրաքի նկատմամբ տարածքային հավակնությունների մասին, ավելին՝ հեքքել է այդ մասին եղած պնդումները, պետք է նշել, որ զանազան մամուլ ասուլիսներում ու հարցազրույցներում Թուրքիայի բարձրաստիճան պաշտոնյաները բարձրացրել են Մոսկվի «խնդիրը» (նախագահներ Քեմալ Էվրեմը, Թուրգոս ֕գալը, Մուլեյման Դեմիրելը, նախկին վարչապետ Թամսու Չիլլերը, պաշտոնարտղ դիվանագետ Նուրի Էրեմը):

Այսպիսով, Հյուսիսայի Իրաքի ներկայիս իրադարձությունների հիմքում այդ նույն կարգավորված ու «մոռացված» Մոսկվի խնդիրն է, որի վերականգնացման փորձեր են արվում Թուրքիայի կողմից: Պատճառը և առիթը իշխանության վակուումն է Հյուսիսային Իրաքում:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ԵՊՀ)

*ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ
ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆԵՐԻՆ ՎԵՐԱՔԵՐՈՂ
ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

1. Արաբերեն խոսքի շարահյուսական կառույցները բաժանվում են երկու հիմնական խմբերի՝ բայական ու անվանական: Այս բաժանումը հստակորեն հիմնավորվել է արաբ միջնադարյան քերականագետների աշխատություններում՝ ագ-Ջամախաբիի, Իբն Ալիլի, Իբն Հիշամի և ուրիշների ստեղծած քերականական կոնցեպցիաների շրջանակներում: Դիշտ է՝ այս երկու հիմնական խմբերից բացի Արաբական լեզվաբանական ավանդույթը (ԱԼԱ) և, մասնավորապես, ագ-Ջամախաբի (12դ), առանձնացրել է ևս երկու կառույցների տիպ՝ պարագայական ու պայմանական, որոնք առանձնանում են վերոհիշյալ հիմնական տիպերից միայն հարորդակցական տեսակետից ելնելով և օգտագործվող լեզվային միջոցներով:

2. Արդի լեզվաբանության մեջ մեծ առեղ են տալիս այս կառույցների ինչպես ներքին, այդպես էլ արտաքին կառուցվածքի բացահայտմանը, փորձեր են կատարվում սահմանել դրանց գործառական դիրքերը, նկարագրության մեջ օգտագործելով նոր մեթոդներ: Ժամանակակից լեզվաբանության զարգացման մակարդակը բայլ տվեց հստակորեն սահմանել անվանական ու բայական կառույցները, հիմնվելով ինչպես կառուցվածքային, այդպես էլ իմաստաբանական յուրահատուկ հատկանիշների վրա: Բնական է, որ մեան հարցերի լուծումը չի կարելի որոնել բացառապես արարերեն խոսքի երևույթների նկարագրման շրջանակներում, քանզի դա ընդհանուր առմամբ շոշափում է հոգեբանության ու մարդկանց լեզվային գործունեության ոլորտները և պահանջում արամաբանական մեխանիզմների հստակեցում ու ընդհանուր հաղորդակցման մեթոդների հետ հարաբերակցության ուղիների ճշտգրտում: Սակայն այս առումով արարերենի կառուցվածքային համակարգին վերաբերող որոշ տիպիկ երևույթների հետազոտումը ակնկալում է վերոհիշյալ ոլորտներում իրադրության պարզեցում:

3. Անվանական ու բայական կառույցներն ունեն իմաստաբանական կատեգորիաների շարահյուսական տարբեր դրսևորման միջոցներ, ինչը անշուշտ բխում է զանազանվող կառուցվածքային համակարգերի ու տարրերի փոխկապակցվածության սկզբունքներից: Մի դեպքում մենք կարող ենք դատել գործողության, գործընթացի կամ բայական այլ իմաստաբանական հատկանիշների ժամանակահատվածում տևականության մասին (համաձայն ենթատեքստի ներքին պահանջի), ինչը իրագործվում է քերականական հատուկ ցուցիչների միջոցով, իսկ մյուս դեպքում՝ գործընթացին հաջորդող (կամ նախորդող) իրերի դասավորության, արդյունքի, պատճառի, հատկանիշի, որակի և այլնի (ենթատեքստի պահանջներից ելնելով) ժամանակային տեղայնացվածության մասին:

4. Եթե արարերենի բայական տիպի կառույցները բնորոշվում են ստորոգման հատուկ դրսևորմամբ, ինչը իրականանում է առավելապես բայական տարրի ու դրան շրջապատող անդամների միջոցով, ապա անվանական կառույցների ստորոգման դրսևորումը իրականանում է ավելի բազմատեսակ շարահյուսական ու կառուցվածքային մոդելների միջոցով:

Անվանականների շարքին Ա.Ա.-ը վերագրում է նույնպես րայական կառույցներին հատուկ «գործողություն» կամ «գործընթաց» արտահայտող ոչ րայական տարրերը ներառող կառույցները, որոնք հատուկ դիրքեր են զբաղում շարահյուսման մեջ ու իրականացնում են իմաստարանական տեսանկյունից անվանական կառույցների համեմատ զանազանվող ստորոգման դրսևորում: Դա պայմանավորված է րայանման տարրերի (ներկայացված մատողային ու դերբայական ձևերով) իմաստարանական դաշտի հատկանիշերով, ինչը բույլ է տալիս որակավորել այս տիպի տարրերը ներառող կառույցները անվանական ու րայական կառույցների համակարգում իրեն միջանկյալ օղակ, որոնց ձևափոխման ուղղիները զգալիորեն զանազանվում են այլ կառույցներից:

5. Բնական է՝ վերը նշած բոլոր տեսակի կառույցների ձևափոխման ու լրացուցիչ շարահյուսական միջոցներով համալրման սկզբունքները տարբերվում են միմիանցից, րայց և այնպես լեզվային հնարավոր տարբերակները հանդուրժում են նույն իմաստարանական-գործառական դաշտի արծարծումը՝ դասակարգման տարբեր մակարդակներ ներկայացնող կառուցվածքային միավորների միջոցով, քանզի հետագա նշանակության ճշտգրտումը հնարավոր է իրականացնել լրացուցիչ շարահյուսական միջոցներով: Այդպես՝ «գործողություն» և «օրյեկտ» հասկացությունների արտալեզվական հարաբերակցության խոսքային արտացոլումը կարող է ներկայացվել ինչպես ստորոգյալ ու խնդիր պարունակող պարզ րայական կառույցի, այդպես էլ կրավորակաճություն արտահայտող ստորոգյալն ու փոխենրակա (oa'ibu-1-fa'il) պարունակող կառույցի և, վերջապես, հատկացուցչական (al-idafa) տիպի կառույցների միջոցով, երև հատկացյալ անդամը նույնպես ներկայացնում է «գործողություն» կամ «գործընթաց» հասկացությունների առարկայացված ձևը: Տվյալ դեպքերում փոփոխությունների է ներարկվում միայն շարահյուսական արտաքին (ֆորմալ) միջոցների դրսևորումը և շարահյուսման մեջ կառույցի գործառական դիրքը:

Այսպիսով, այս վերլուծության առարկան է արարերեն լեզվի հարորդակցման հիմնական միջոցների ներքին շարահյուսական կապերը, ձևարանական տարրեր դասակարգելի միասնականության հիմնավորումը

ըստ դրանց շարահյուսման ընդհանուր օրինաչափությունների, խոսքային շարույթների իմաստային արտահայտման նմանությունների:

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ (ԵՊՀ)

*ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՋՐՀԵՂԵՂԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ
ԸՍՏ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ԵՎ ՂՈՒՐԱՆԻ*

Աստվածաշունչն ու Դուրանը համեմատելիս ակնհայտ են դառնում նրանց միջև գոյություն ունեցող սյուժետային նմանությունները, որոնք պայմանավորված են արար և հրեա ժողովուրդների համատեղ պատմա-ծագումնաբանական ընդհանրություններով: Մուրբ գրքերի համապատասխան հատվածները վերլուծելիս ի հայտ են գալիս ոչ միայն նրանց ընդհանուր գծերը, այլև տարբերությունները, որոնց հիմնական պատճառն է հանդիսացել սեմական ժողովուրդների վաղ բաժանումը և հետագա զարգացման տարբեր ուղիները: Հարկ է նշել, որ այդ տարբերություններով հանդերձ, ընդհանուր ծագումն ու վաղնջական շրջանի համատեղ կյանքը մեծ ազդեցություն են թողել վերը նշված ժողովուրդների վրա: Դրա վառ ասպարույցն են Աստվածաշնչում և Դուրանում դիտարկված ընդհանուր սյուժեները, ի թիվս որոնց հարկ է նշել մարդկության արարման, համաշխարհային ջրհեղեղի առասպելները, Աբրահամի և Հովսեփի ավանդազրույցները, Մովսեսի և Հիսուսի կյանքին վերաբերող սյուտումները և այլն: Մենք համզամանորեն կանդրադառնանք այդ սյուժեներից մեկին՝ համաշխարհային ջրհեղեղի առասպելին:

Այս վերլուծությունից կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

1. Աստվածաշնչի և Դուրանի սյուժեների մեծամասնությունը բացառիկ չեն և մեծ մասամբ ունեն իրենց նախատիպը հնագույն ավանդույթներում (Նոյի ավանդազրույցի օրինակով):
2. Ջրհեղեղի առասպելի սյուժետային առանցքը Մուրբ գրքերում նույնն է, ինչը սեմական ժողովուրդների համատեղ ձևավորման և երկարատև միասնական կյանքի արդյունք է:

3. Ինչպես Աստվածաշնչում, այնպես էլ մահմեդականների Սուրբ գրքում առկա են բազմաթիվ տրամաբանական հակասություններ, որոնցից մի քանիսը կարծարժվեն տվյալ զեկուցման մեջ:

Եվ ի վերջո նշենք, որ այդ ընդհանրությունների հանգամանալից ուսումնասիրությունը հնարավորություն կընձեռնի ոչ միայն փոքրիշատե ծանոթանալու Գրքերի հիմնական հասկածներին և որոշակի պատկերացում կազմելու նրանց հեղինակ ժողովուրդների մասին, այլև ակներև դարձնելու նրանցում տեղ գտած անճշություններն ու քերությունները:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ՄՆԱՅԱԿԱՆ (ԵՊՀ)

*ՆԱԽԻԶԵՎԱՆ ԳԱՎԱՌԸ IX-Xդդ.
/քստ արաբական աղբյուրների/*

Արաբական նվաճումներից հետո զգալիորեն մեծացավ արաբների հետաքրքրությունը լատիֆայության հպատակ ժողովուրդների պատմական անցյալի հանդեպ:

Արաբական միջնադարյան աղբյուրները փաստական արժեքավոր և նզակի նշանակություն ունեցող նյութեր են պարունակում նաև Հայաստանի, հայերի, այդ թվում՝ Նախիջևան գավառի մասին:

Միջնադարյան Հայաստանի սոցիալ - տնտեսական և վարչա - տարածքային բաժանումների մասին ուշագրավ և հույժ կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում հատկապես IX-Xդդ. արաբալեզու աշխարհագիրները՝ Իբն Խորդադեհը, ալ-Իստախրին, Իբն Հաուկալը, Իբն ալ-Ֆակիհը, ալ-Յակուբին, ալ-Մաադին, Աբու Դուաֆը և այլք:

Ինչպես նշել է Յակուբ ալ-Համավին Նախիջևանը «բաղաբ է Աղբյրեջանում, ռմանք ասում են Առանում, Արմինիայի սահմանի վրա»: Այս գավառը Արմինիա վարչա - տարածքային բաժանմամբ համարվել է Երրորդ Արմինիայի մաս:

Ինչպես հայտնի է, Օմայանների օրոք՝ արաբա - բյուզանդական կռիվների ընթացքում, զորահրամանատար Մուհամմադ իբն Մարվանը

ներխոսեց Հայաստան և վերջնականապես այն զրավեց 701 թվականին: Հայաստանը, Քարթլին, Աղվանքը, Շիրվանը և Դեբեդեզը /Բար ալ-Աբուար/ զրավվեցին արարների կողմից և միավորվեցին մեկ փոխարքայության մեջ, որը Հայաստանի անունով կոչվեց Արմինիա: Արմինիայի արար կառավարչի նստավայրը Դվին քաղաքն էր:

Նախիջևան գավառը մինչև VIII դարի սկիզբը գտնվում էր Վասպուրականի կազմում: Սակայն, Հարիբ իրն Մասլամայի Հայաստան արշավելուց հետո այս, ինչպես նաև Գողթն գավառները դուրս բերվեցին Վասպուրականի կազմից: Սակայն, ու՞մ են անցել դրանք, ո՞ր նահանգի կազմի՝ մեջ են մտել, պարզ չէ: Ենթադրվում է, որ VIII դարում, Վասպուրականի կազմից դուրս բերվելուց հետո, Նախիջևանը մտել է Սյունիքի կազմի մեջ, սակայն նման փաստի մասին չի խոսվում ո՛չ արարական և ո՛չ էլ հայկական աղբյուրներում:

Պետք է ենթադրել, որ այս երկու գավառները եղել են առանձին միավորներ և այնտեղ իշխել են արարական գորավարները:

Այդ մասին վկայում են եղած այն հատուկներտ վկայությունները, որոնցից մեկ հայտնի է, որ Նախիջևանում գտնվում էին արարական գորբեր և արար բնակչություն, իսկ ավելի ուշ այստեղ առաջանում է արարական էմիրություն :

Այս գավառը արարական աղբյուրներում հանդես է գալիս մի քանի ծևով «Նաշավա», «Նակջավան», «Նաշվա»: Պետք է ենթադրել, դատելով ըստ արարական աղբյուրներում ընդունված ավանդության, սա գրչական սխալ է, հարցերի չիմացության ու տեղանունների մեջ խառամուխ չլինելու արգասիք:

IX դարի երկրորդ կեսից Հայաստանն ապրեց անտեսական նոր զարգացում: Բագրատունյաց դարաշրջանի այս զարգացումը առաջին հերթին երևում է արար հեղինակների աշխատություններում, որտեղ նրանք Հայաստանը համարում էին արարական խալիֆայության հարուստ երկրներից մեկը: Հայաստանի այս զարգացումը պայմանավորված է առաջին հերթին առևտրական կապերի զարգացմամբ: Համաձայն արարական, հայկական և բյուզանդական աղբյուրների վկայությունների, Հայաստանը հանդես էր գալիս որպես տարանցիկ երկիր:

Արար աշխարհագիրները շատ մանրամասնորեն նկարագրում են

համարյա բոլոր առևտրական ճանապարհները: Նախփջևանը զանվում էր Դվինից դեպի արարական խալիֆայության և Բյուզանդական կայսրության մեծ առևտրական կենտրոններ տանող ճանապարհի վրա: Առևտրական այդ ճանապարհի շնորհիվ Նախփջևանը սալյեց րավականին մեծ զարգացում:

Փաստորեն, Նախփջևանն իր դիրքով արարներին հետաքրքրել է ոչ միայն որպես վարչական միավոր, այլ նաև որպես ռազմական և առևտրական նշանակություն ունեցող գավառ:

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՎԱՀԵ (ԵՊՀ)

ԽԱՉԱԿՐԱՅ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

1. Խաչակրաց առաջին արշավանքում արտացոլված էին քրիստոնեական աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների, իշխանությունների և սոցիալական խմբերի տարաբնույթ շահերն ու հետաքրքրությունները, որոնք ներդաշնակորեն միասնասլում էին շարժման ընդհանուր գաղափարախոսական հիմնավորման մեջ: Պատմական այս իրողությամբ է պայմանավորված շարժման վերագրային, համանվորայական, հետագայում նաև համաքրիստոնեական բնույթը:

2. Խաչակրաց շարժման գաղափարախոսության ձևավորումը սկսվեց Գրիգորիոս VII պապի օրոք, նրա արևելյան արշավանքի մախագծի շրջանակներում, երբ Արևելքում տեղի ունեցող պրոցեսներին լատինական միջամտության անհրաժեշտությունը հիմնավորվում էր պապականության քաղաքական մատակերի վերլուծությամբ: Գրիգորիոս VII-ի հավատացյալ ժողովրդին, քրիստոնեական աշխարհի քարճբաստիճան աշխարհիկ և կրոնական գործիչներին ուղղված նամակներում և դիմումներում շրջանառության մեջ դրվեց անդրծովյան քրիստոնյաների փրկության, համաքրիստոնեական միասնության խնդիրները, որոնց իրականացման խորհրդանիշը պետք է դառնար Երուսաղեմի ազատագրումը:

3. Անդրծովյան արշավանքի գաղափարախոսական մախապարաս-

տումը՝ Ուրբանոս II-ի քահանայապետությանը՝ նշանավորվեց շեշտադրումների որոշակի փոփոխությամբ: Ի տարբերություն սեփական բեռկրատական նկրտումներով կաշկանդված Գրիգորիոսի կոչերի, որոնք ավելի շուտ հրահանգներ են հիշեցնում, Ուրբանոսի դիմումներն ու ճառերը շատ ավելի ընդարձակ և հիմնավորված են Սուրբ Գրքի վկայություններով: Երե Գրիգորիոս VII-ը հենվում էր Ավետարանի մեկ-երկու մեջբերումների վրա, որոնք, շոշափելով եղբայրական սիրո թեման քիչ էին առնչվում ապագա արյունահեղությանը, ապա Ուրբանոս II-ն ուղղակի դիմեց Հին Կտակարանի ավանդույթներին և կերպարներին: Քրիստոնեական համերաշխության սիրո փոխարեն պապն առաջ քաշեց «Ավետյաց երկիրն» ազատագրելու հրեա ժողովրդի մարգարեների խոսքերը և Դավիթի սաղմոսները:

4. Ծավալվող դեպքերի աստվածաշնչային կոնտեստում դիտարկումը Ուրբանոսին հնարավորություն է ընձեռնում, առանց քաղաքական նպատակների բացահայտման, պարզ հանրամատչելի ձևով ներկայացնելու Աստծո թշնամիներին պատժող անդրժոյլյան արշավանքի անհրաժեշտությունը: Արդյունքում պապն ամբողջովին նույնացնում էր արևելյան քրիստոնյաներին Իսրայելի զավակների հետ, որոնց մշտապես զորակցել է Աստծո երկնային զորքը: Արևմտյան քրիստոնյաները հենց այդ երկնային զորքը պետք է դառնային, որոնք իրենց զործունեությամբ կռված էին իրագործելու Աստծո կամքը:

5. Ապագա պատերազմի նմաօրինակ ընկալումով էր սլայմանավորված խաչակրաց շարժման խորհրդանիշների ընտրությունը: Թշնամիների արյունով հագուստները զարդարելու պատգամը կատարելու նպատակով արևմտյան ասպետները զգեստավորվում էին բռաորսույն քիկնոցներով, որոնց վրա ասեղնագործված սպիտակ խաչերը խորհրդանշում էին Քրիստոսի զործին գռհարերելու նրանց պատրաստակամությունը: Պատերազմի մյուս խորհրդանիշը նրա մարտակոչ-նշանաբանն էր, որն արտացոլում էր շարժման գաղափարախոսական հիմնավորվածությունը՝ «Աստված է այդպես կաննում»: Ավետարանչական և հին կտակարանային սկզբունքների հմուտ գուգակցումը իրականացվում էր հավատի նուրբ հոգեբանական խնդիրների արծարծմամբ: Թշնամիներին և ուրացողներին խատրեն պատժող, ասարկու Եհովա-Չորաց Տերը (Sabaoth Dominus) լրացվում է կրայրներին կյանքը

նվիրաբերող, սիրո անունից հանդես եկող Փրկիչի բարեգութ կերպարով:

6. Կլերնոնյան ժողովից հետո խաչակրաց շարժման նպատակների և ծրագրերի ժողովրդականացումը, դրանց հետագա քննարկումները փոփոխությունների հանգեցրեցին նրա գաղափարական և սոցիալական շեշտադրումներում: Անդրծովյան արշավանքի հրապարակային քարտզիչներից ամենահռչակավորը Պետրոս Անապատականն էր: Տեսիլքների մեկնաբանությունների միջոցով, իր քարտզներում Պետրոսը հիմնական շեշտը դնում էր Երուսաղեմ ուղևորվող ուխտագնացությունն ապահովելու, Սուրբ վայրեր ազատագրելու խնդիրների վրա: Չհակասելով խաչակրաց շարժման նախնական տրամաբանությանը, դեպի Արևելք շարժվելու անհրաժեշտության մեանօրինակ հիմնավորումները միայն հարստացնում և զարգացնում էին նրա բովանդակությունը, անշրջելի բնույթ հաղորդելով Գրիգորիոս VII -ի ծրագրի իրականացմանը:

ՈՍԿԱՆՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ (ԱԻ)

*ԿԱՊՈՒՅՏՏԻ ՍԻՄՎՈՆԻԿԱՆ
ԵԶԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ*

Եզդիականության՝ այս չափազանց հետաքրքիր ներփակ (էզոտերիկ) դավանական ուղղության ծխա-հավատալիքային բազմաթիվ հանգուցային կողմեր ցարդ մնում են չուսումնասիրված:

Այս հանգամանքը պայմանավորված է նաև նրանով, որ կենտրոնացված և համակարգիչ դեր կատարող եկեղեցու ինստիտուտից գուրկ ցանկացած այլ կրոնա-դավանական համակարգի մեան, եզդիականությանը ևս բնորոշ են հստակ դոգմատիկայի, կանոնակարգված և համընդհանուր պաշտամունքային արարողակարգի բացակայությունը կամ սրանց ժողովրդական՝ շատ դեպքերում բյուր մեկնաբանությունները: Այս առումով չափազանց կարևորվում է եզդիականության մեջ կրոնական այլ ուղղությունների՝ քրիստոնեության, ուղղափառ շիիզմի, ծայրահեղ շիական աղանդների և հատկապես մառնեդական միստիկ (սուֆիական) հոսանքների

անմիջական ազդեցությամբ ի հայտ եկած բազմաթիվ ծխա-
հավատալիքային շերտերի համեմատական վերլուծությունը:

Եզդիականությունը՝ ձևավորվելով միջնադարյան *‘աղավիթյա*
սուֆիական միաբանության (օրդեն) առանցքի շուրջ՝ արդեն իր վրա կրում
էր սուֆիական խոր ազդեցություն (ևրև շասենք հազեցած էր դրանով): Մրա
անժխտելի վկայությունն է հանդիսանում սիրամարզի (*տավուս-ե մայաթ*)
պաշտամունքը, «սատանայի» գաղափարի միտոլի ըմբռնումը, գույների
սիմվոլիկան, մոզական շրջանի խորհուրդը և այլն:

Եզդիների շրջանում ընդունված ավանդույթի համաձայն, այս
դավանանքի հետևորդները իրավունք չունեն կրելու կապույտ հագուստ:
Բանավոր այս ավանդույթը, փաստորեն, առաջին անգամ գրավոր
հիշատակվել է 1873թ. եզդի հոգևորականության կողմից Բարձր Դռանը
նաղոված դիմում-խնդրագրում, որի 12-րդ հոդվածում նշվում է. *«Մեզանում*
արգելվում է կապույտ հագուստը»: Կապույտի արգելքի մասին եզդիների մեջ
տարածված ժողովրդական զանազան մեկնաբանությունները, սպառիչ
պատասխան չեն տալիս այս հետաքրքիր սովորույթի առաջացման
պատճառների մասին և միայն սուֆիական ծխա-պաշտամունքային
համակարգի հետ սերտ կապով է, որ կարելի է բացատրել տվյալ երևույթը:

Հ Ա Պ Ա Վ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

- ԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ
- ԵՊՀ - Երևանի պետական համալսարան
- ԻԿԿ - Իրանագիտության կովկասյան կենտրոն
- ԼԻ - ՀՀ ԳԱԱ Լեզվաբանության ինստիտուտ
- ՀԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
- ՀՄԻ - Հայկական մանկավարժական ինստիտուտ
- ՊԻ - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ
- ՕԼԻ - Բրյուսովի անվ. Օտար լեզուների ինստիտուտ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ Ն.

ԵՐՈՒՍԱԳԵՄԻ ԽՆԴԻՐԸ

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԵՎ

ԱՐԱՐԱԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ

ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԸՐՋԱՆՈՒՄ

1

ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ՈՐՈՇ ԱՌԱՍՊԵԼԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՄՈՏԻՎՆԵՐԻ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

2

ԲԱԼՅԱՆ Վ.

ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ՄՈԴԵՌՆԻԶԱՅՄԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՓՈՐՉԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ

ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

4

ԲՈՐՈՒՅԱՆ Ա.

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ ԾՈՓՔՈՒՄ

Մ.Թ.Ա. Յ.ՐԴ ՀԱԶԱՐԱՄՅԱԿԻ ՎԵՐՋՈՒՄ

6

ԲՈՅԱԶՅԱՆ Վ.

ԲԵԼՈՒՋԵՐԵՆԻ ԼԵԶՎԱԿԱՆ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ

ԲԱՐԱԱՌԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԸ

8

ԴԱԼԱԼՅԱՆ Տ.

ՍԱԹԱՆԱՅԻ (ՍԱԹԵՆԻԿԻ) ԴԻՅԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԿԵՐՊԱՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ՋՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ

ՀԱՐԵՎԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳՆԵՐԻ ՄՈՏ

11

ԹԱԳԵՎՈՍՅԱՆ Դ.

ԱՖՂԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ

ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻ ԶԱՆԻ

ՆԱԽԱԳՐՅԱԼՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

13

ԿՈՍՏԻԿՅԱՆ Զ.

XIX ԴԱՐԻ ՌՈՒՄ-ՊԱՐՄԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՐՋԱ ՅՈՒՄՈՒՖ ՆԵՐՄԵՍՈՎԻ

«ԹԱՐԻՒՆ-Ե ՍԱՖԻ» ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒՄ

14

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա.

1919Թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 20-Ի ՀԱՅ-ԶՐԴԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ՄԻ ԶԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

16

ՀԱՄՔԱՐՉՈՒՄՅԱՆ Ա.

ԱՐՔԱՅԻՑ ԱՐՔԱ ՋԱՐԵՀԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Մի բացառիկ դրամանմուշի առիթով)

18

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ա.

ԱՐԱՐՆԵՐԸ ԵՎ 1915Թ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

20

ՂԱՄՔԱՐՅԱՆ Ա.

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ԳԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԻ

ԽՆԴՐՈՒՄ 1913Թ. ԱՄՈԱՆԸ

22

ՂԼԵՉՅԱՆ Գ.

ՂՈՒԿԱՍ ԻՆՃԻՃՅԱՆԻ ՊԱՏՄԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ

ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

24

ՂՈՒԼՅԱՆ ՅՈՒ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԱՆԹՈՒՐՔԻՉՄԻ

ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԻՐԱԽՈՒՄ

1918-1920ԹԹ.

26

ՄԱԼՈՅԱՆ Ա.

Գ.-Ա.ՕԼԻՎԻԵԻ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 28

ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ Ա.

*ՄՈՍԿՎԱ-ԵՐԵՎԱՆ-ԹԵՀՐԱՆ ԱՌԱՆՅՔԸ ՈՐՊԵՍ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ* 29

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Ա.

*ՔԻԱՅՆԻԼԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ
ՍԿՋԱՆԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾՔԻ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ* 30

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Ջ.

*ՔԱՌԱՔԱՐԳՈՒՄԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ, ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ
ԵՎ ԹՈՒՐԹԵՐԵՆՈՒՄ
(Ձուգորդական վերլուծությունն փորձ)* 32

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ Ա.

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԴԻՅԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ 33

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ Տ.

*ՄՏՐՈՒԿ-ՎԱՐՉԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄՏԱՏՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՄՊԵԿՏՆԵՐԸ
IX-XI ԳԳ.* 35

ՌԱՄԱԶՅԱՆ Ս.

«ԷՅՈՈՌՈՂԼԻ» ԹՅՈՒՐԱԿԱՆ ԷՊՈՍԸ

ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԸ

38

ԹՈՆԱԹՅԱՆ Կ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՐԱՅՈՒՅՅՆԵՐԸ

ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

40

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա.

«ԱՐՈՒԲԱՆԻ» ԴԻՅԱՆՎԱՆ

ՍՏՈՒԳԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉ

43

ՎԻՐԱԲՅԱՆ Գ.

ՊԱՐՄԻՅ ԾՈՅԻ ՃԳՆԱԺԱՄԸ

44

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Վ.

ՄՈՍՈՒԼԻ ԽՆԴՐԻ

ՎԵՐԱԿԵՆԴԱՆԱՅՄԱՆ ՓՈՐՉԵՐԸ (1926-1998 թ.թ.)

46

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Ա.

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ

ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆԵՐԻՆ ՎԵՐԱՐԵՐՈՂ

ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

49

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ե.

*ՀԱՄԱԵԽԱՐՀԱՅԻՆ ՋՐՀԵՂԵՂԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ
ԸՍՏ ԱՍՏՎԱԾԱԸՆՉՈՒ ԵՎ ՂՈՒՐԱՆԻ*

52

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Մ.

*ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ ԳԱՎԱՌԸ IX-Xդդ.
/ըստ արաբական աղբյուրների/*

53

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Վ.

*ԽԱՉԱԿՐԱՅ ԸԱՐԺՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄԸ*

55

ՈՍԿԱՆՅԱՆ Վ.

*ԿԱՊՈՒՅՏԻ ՍԻՄՎՈԼԻԿԱՆ
ԵԶԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ*

57

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

58

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝

Ա.Ե.ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

Մեկնատրյամբ
Արմեն և Բերսաբե Շերեճեան Հիմնադրամի
ԱՄՆ

This Publication was made possible by
Armen and Bersabe Jerejian Foundation Inc.

USA

ՉԱՍ Հիմնարար Չիտ. Չրադ.

FL0600265

[20077]

A $\frac{\pi}{84821}$